

YA'KÛBÎ'NİN *TARİH*'İNDE TIP ve FELSEFE BAHİSLERİ*

MEDICINE AND PHILOSOPHY BETTING IN THE HISTORY OF YA'KÛBÎ

Murat AĞARI **

ÖZ

Ya'kûbî'nin *Tarih* adlı eseri genel İslâm tarihi türüne giren bir eserdir ve aynı zamanda bir dünya tarihidir. Süryânî hükümdarlar, Musul, Nineva, Bâbil ve Hind hükümdarları, Yunanlılar, Yunan ve Rum hükümdarları, Fars hükümdarları ve Çin hükümdarları bu dünya hakkında verdiği bilgilerin bir kısmıdır. Eserini Abbâsî iktidarının ilk yüzyılına kadar getiren Ya'kûbî, İslâm tarihi açısından da son derece kıymetli bilgiler içermektedir. Eserin bu ikinci cildi Hz. Peygamber'in doğumundan itibaren Abbâsî halifesi Mu'temid-Alellah'a kadar olan dönemi ele alır. Dolayısıyla bir yönüyle dünya tarihi niteliği taşırken, bir diğer yönüyle bir İslâm tarihidir ve İslâm tarihinin geniş bir periyodu hakkında bilgi vermektedir. Çalışmamıza konu edindiğimiz bölüm Yunanlılar bahsidir. Bu bahiste Yunanlı bilim adamlarının eserlerine ve içeriklerine yer vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Ya'kûbî, Tarihü'l-Ya'kûbî, Tarih, Coğrafya, Yunanlılar

ABSTRACT

Ya'kûbî's work named *History* is a work that falls under the general Islamic history genre and is also a world history. Assyrian rulers, Mosul, Nineva,

* Bu makale 06.04.2022 tarihinde dergimize gönderilmiş; 08.04.2022 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 26.04.2022 tarihinde hakem raporlarının değerlendirilmesi sonucu yayın listesine dâhil edilmiştir.

Makaleye atıf şekli; Murat Ağarı, Ya'kûbî'nin Tarihinde Tıp ve Felsefe Bahisleri, *Avrasya Beşeri Bilm Araştırmaları Dergisi*, Cilt/Sayı: 2-1 (2022), Karabük 2022, s. 87-137.

ISSN 2791-9900/e-ISSN 2822-2253, DOI:

** Prof. Dr., Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, muratagari@karabuk.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1720-4598>

Babylonian and Indian rulers, Greeks, Greek and Greek rulers, Persian rulers and Chinese rulers are some of the information she gave about this world. Ya'qubi, who brought her work to the first century of Abbasid rule, also contains extremely valuable information in terms of Islamic history. This is the second volume of the work. It covers the period from the birth of the Prophet to the Abbasid caliph Mu'temid-Alellah. Therefore, while it is a world history in one aspect, it is an Islamic history in another aspect and gives information about a wide period of Islamic history. The part we deal with in our study is the subject of the Greeks. In this bet, he included the works and contents of Greek scientists.

Key Words: Yaqubi, History of Yaqubi, History, Geography, Greeks.

GİRİŞ

Hem tarihçi hem de coğrafyacı olması hasebiyle Ya'kûbî'nin çalışmaları erken dönem İslâm tarihi ve coğrafyası açısından son derece sağlıklı bilgiler içerir. Bağdat'ın ve Samarra'nın kuruluşuna dâir ilk bilgileri aldığımız coğrafya çalışması, dönemin dünyasının çerçevesini belirlemektedir. Tarzıyla kendisinden sonra gelen coğrafi eserlere kaynaklık eden bu çalışma dönemin dünyasını anlatan örnek bir çalışmadır.

Benzer şekilde Ya'kûbî'nin *Târih*'i de öncül niteliktedir. Eserin ilk cildi İslâm öncesi dünya tarihi açısından kıymetlidir. Bir önceki çalışmamızda Hintliler bahsi üzerinde durmuştuk.¹ Bu çalışmada ise Yunanlılar bahsi üzerinde duracağız. Ya'kûbî'nin özellikle Yunan tıbbı ve felsefesi üzerine bize sunduğu bilgiler son derece önem arz etmektedir. Çalışma esnasında kimi önemli isimlerin orijinal yazılışlarını parantez içerisinde okuyucuya sunduk. Böylelikle okuyucunun hangi kelime ile muhatap olduğunu bilmesini istedik. Benzer şekilde tarih alanındaki eseri de gerek İslâm öncesi dönem ve gerekse Hz. Peygamber dönemi açısından kıymetli bilgiler içermektedir. Çalışmada kullandığımız nüsha eserin Beyrut baskısıdır.²

¹ Murat AĞarı, "Ya'kûbî'nin Tarih'inde Hindliler Bahsi", *Avrasya Beşeri Bilim Araştırmaları Dergisi*, Cilt/Sayı: 1-1 (2021), Karabük 2021, s. 44-59.

² Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, Dâru Sadr, Beyrut, ts.

I. TARİHÇİLİĞİ

Coğrafi açıdan Irak Coğrafya Ekolünün ilk temsilcilerinden Ya'kûbî tarih ve coğrafya alanında uzmanlaşmıştır.³ Şîi bir aileye mensup olan müellif, İslâm Tarihini İmâmiyye Şîası bakışı açısıyla değerlendirir. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın hilâfetini kabul etmez, onlar hakkında halife unvanını kullanmaz. Halifelik dönemleri için *hilâfet* değil *eyyâm* başlığını kullanır. Hz. Ali'yi ve Hz. Hasan'ı halife olarak zikrederken Emevî dönemini mülk ve saltanat olarak ele alır. Abbâsîler dönemini de aynı şekilde nitelemekle birlikte Abbâsîler hakkında daha müsamahakâr davranır.

İslâm tarihi sürecinde isnatsız bir yöntemle tarih kitabı yazan ilk tarihçi Ya'kûbî'dir. Ya'kûbî, isnat sistemi yerine daha pratik ama daha az kabul gören bir yöntem kullanır. Rivayet senetleriyle yapılan sık anlatılardan bağımsız olarak, sürekli bir anlatımı tercih etmiştir. Eserlerini rivayet zinciri kullanmadan öykümsü bir tarzda yazmıştır. Bu tarz "Ya'kûbî'nin genel bir yöntemidir" diyebiliriz.⁴

"İranlılar hükümdarlarına aklın kabul edemeyeceği pek çok şeyi isnat ederler. Bunlar yaratılışın dışında benzeri kabul edilemeyecek olan unsurlardır. İranlı bir hükümdarın birden çok gözü ve ağzı olur. Bir başka hükümdarın ise bakırdan gözü, omuzları üzerinde, insanların beyinlerini ve kafalarını yiyen iki tane yılan vardır. Onlar insanlardan ölümü kaldırıp uzun ömürlü yaparlar. Farşlılar aklın kabul edemeyeceği bunun benzeri hususları krallarına, hükümdarlarına isnat ederler"⁵ diyen Ya'kûbî, onların bu isnatlarına karşı şunları söylemektedir: "Bunlar hep oyun ve eğlencedir. Hiçbir hakikati yoktur." Buna ilaveten şunu da vurgulamaktadır: "Fars hükümdarları Sabîî dinine inanmaktadırlar. Yani Ay'a, Güneş'e ve yıldızlara inanırlar. Ya'kûbî, "Biz insanların çoğunluğunun bunları çirkin bulduklarını ve terk ettiklerini gördük. Bu hususların hepsini de kabul etmedik. Çünkü bizim yöntemimiz bütün çirkin olanları terk etmek ve kitabımıza almamaktır"⁶ ifadelerini kullanarak haberleri aklın süzgecinden geçirme gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Ya'kûbî eski Mısır kaynaklarını da tenkit eder. "Mısırlılar yıldızlara tapıyorlardı. Onlara göre çok eskiden beri Firdevsi'l-Âlâ'da bulunan ruhlar yıldızlara (putlar) inerler. Kâhinler ise yıldızlarla konuşur ve olayları gerçekleşmeden önce ayrıntılarıyla birlikte halka haber verirler. Onlar çok az hata

³ Murat Ağarı, "Irak ve Belh Coğrafya Ekolleri ve İlk Temsilcileri-İbn Hurdazbih, Ya'kûbî ve İstahrî", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S: 34, Erzurum 2007, s. 172.

⁴ Selahattin Çamyar, *Ya'kûbî ve Tarihçiliği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1998, s. 26.

⁵ Ya'kûbî, *Tarih*, I, s. 158.

⁶ Ya'kûbî, *Tarih*, I, s. 159.

ediyorlardı.” diyen Yâ’kûbî bu durumun geçerli olmadığını, bâtil olduğunu belirtmiştir.

Yâ’kûbî, isnatsız bir yöntemle, gereksiz ayrıntılara inmeden özet bir şekilde kitabını yazarken birçok yerde belirsiz kaynaklar kullanmıştır. Onun rivayetleri kimlerden aldığını belirtmeyip akıcı bir anlatım tercih etmesi, kaynak olarak belirsiz ifadeler kullanması rivayetlerinin tetkikini zorlaştırmaktadır. Tespit ettiğimiz kadarıyla *Tarih*’inde birçok haberin başlangıcında genel olarak aşağıdaki ifadeler kullanılmıştır:

Bazıları şöyle rivayet etti...

Kitap ehli kitap şöyle der...

Kitap ehli şöyle iddia etti...

Bir grup şöyle dedi...

Bir topluluk şöyle söylüyor...

Söylenildiğine göre...

Rivayet olduğuna göre...

İlim ehli ve râvilerin haber verdiğine göre...

Yâ’kûbî’nin bu ifadeleri kullanmasında bazı hususların etkili olduğu düşünülmektedir.

Yâ’kûbî’nin kaynaklarının bir kısmını seyahatlerde edindiği bilgiler oluşturmuştur. Toplumlar ile ilgili vermiş olduğu bilgileri çok sayıda insana sorduktan sonra güvendiği kimselerin haberlerini kayda geçirmiştir. *Tarih*’ini yazarken de bilgileri bu tarz kavramlarla ve rivayet senedi kullanmaksızın aktarmıştır. Ayrıca öykümsü bir anlatım tarzı benimsediğinden ve ayrıntılara inmeden bir kitap yazmayı düşündüğünden dolayı konuların ve cümlelerin uzun rivayet zincirleriyle bölünmesini istememiştir.⁷ Bu sebeple İslâm Tarihi ile ilgili kaynaklarını bu bölümün hemen başında zikretmiş, “Kitap ehli şöyle der, Aziz ve Yüce olan Allah’ın şerefli *Kitâb*’ında anlattığına göre, Vâkîdî şöyle rivayet etti” gibi ifadelerle kaynaklarına atıfta bulunarak *Tarih*’ini yazmıştır.

II. İSLÂM ÖNCESİ DÖNEM ANLATIMI

Rosenthal, Yâ’kûbî’nin siyasi tarih yerine kültür tarihini esas aldığını belirtir. William G. Millward ise *Yâ’kûbî Tarihi*’nin kültür tarihi konusunda ilk olmasından dolayı öncü bir yönü olduğunu söyler.⁸ Yâ’kûbî’nin *Tarih*’ini incelediğimizde, siyasi tarihle birlikte toplumların din, kültür ve değer yargıları

⁷ S. Çamyar, *Ya’kûbî ve Tarihçiliği*, s. 31.

⁸ S. Çamyar, *Ya’kûbî ve Tarihçiliği*, s. 76.

hakkında önemli bilgiler verdiğini görmekteyiz. Onun eserinin kültür tarihi açısından çeşitli özellikleri vardır. Dinler tarihi açısından bakıldığında, Ya'kûbî eserine yaratılışla başlar, Hz. Âdem'den itibaren diğer peygamberlerin kıssaları ile devam eder. Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın kıssalarıyla birlikte onların çocukları ve torunlarının yaşamları ve mücadelelerini ele alır. Hz. Musa'nın kıssası, firavun ve İsrâiloğulları ile mücadelesinden bahsedip Yüce Allah'ın Hz. Musa'ya zümrüt bir levhaya yazmasını emrettiği on emri sıralar.⁹ Hz. Musa'dan sonraki Yahudi peygamberleri ve hükümdarlarından bahsedip, bölümün sonunda Yahudiler'in inanç ve ibadet unsurları hakkında bilgi verir. Onların daha önce Tevhid düşüncesine sahip olduklarını vurgulayıp Yahudiliğin inanç esaslarını ve peygamberlere iman, oruç, bayram, namaz, evlilik ve kurban gibi ibadet şekillerini anlatır.

Hıristiyanlıkla ilgili olarak, Hz. İsa ve Havarileri hakkındaki bilgilerin ardından bu dinin kutsal kitapları olan *Matta*, *Markos*, *Luka* ve *Yuhanna*'yı tanıtır. Rumların nasıl Hıristiyan olduklarını, İstanbul, İskenderiye, Antakya ve Rum patrikhaneleri ile Hıristiyan Rum hükümdarları ve bu dini yayma çabalarını müstakil bir bölümde ele alır.

Arapların İslâm'dan önceki dinleri hakkında da önemli bilgiler verir. Kureyş'ten Hz. İbrahim'in dinine inananların bulduklarını belirtip onların ibadet şekillerini anlattıktan sonra putperestliğin Mekke'ye nasıl girdiğini açıklar ve şunları söyler: “Amr b. Luhay Şam'a gider. Burada Amâlika'dan bir kavmin putlara taptığını görür. Onlardan Hübel adlı putu alıp Mekke'ye getirir ve Kâbe'nin yanına diker. Daha sonra Kâbe'nin yanına İsaf ve Nâile isimli iki put daha dikilir.” Ya'kûbî bu bölümde Safâ ve Merve tepelerine dikilen putlardan ve her bir kabileye ait putlardan ayrı ayrı söz eder. Bütün kabilelerin telbiyelerini belirtir. Yahudiliği, Hıristiyanlığı ve diğer dinleri kabul eden Araplardan bahseder. Eseri Câhiliye döneminin dini hayatı üzerine önemli bir kaynaktır.

Ya'kûbî eserinde Brahmanizm'e inanan Hintliler'in,¹⁰ yıldızlara, Ay'a, Güneş'e ve ateşe tapan Farslıların,¹¹ putlara, Ay'a ve Güneş'e tapan Çinliler'in¹² ve diğer milletlerin dinleri hakkında bilgiler verir. Hint kültürü açısından ele alındığında, Hintliler'in siyasi tarihinden çok onların matematik, astronomi ve felsefe alanlarında yaptıkları çalışmalara yer verdiğini görmekteyiz. Bu bağlamda matematik ve astronomi alanında *Sind-Hind* ile felsefe alanında *Kelile ve Dimne* hakkında bilgiler verir.

⁹ Ya'kûbî, *Tarih*, I, s. 33 vd.

¹⁰ Ya'kûbî, *Tarih*, I, s. 84 vd.

¹¹ Ya'kûbî, *Tarih*, I, s. 158 vd.

¹² Ya'kûbî, *Tarih*, I, s. 180 vd.

Yâ'kûbî, matematikte 1, 2, 3, 4... şeklindeki sayıları ilk defa Hintlilerin bulduğunu belirtir. Hintliler hesapla ilgili yaptıkları çalışmaların sonunda dünyayı yedi bölgeye ayırmışlar ve bu bölgelerin birbirine uzaklığını, her biri arasındaki saat farkını hesaplamışlardır. Dünyanın çapıyla alakalı hesaplar yapmışlar, astronomiyle yakından ilgilenmişlerdir. Yâ'kûbî onların, gezegenlerle ilgili hesaplarını ve astrolojiye dâir yaptıkları çalışmaları anlatır. Hint filozoflarının hikmetli sözlerine yer veren Yâ'kûbî, Fars ve Yunan felsefesinin temelinde Hint düşüncesinin olduğunu vurgular. Satrancı ilk defa Hintlilerin ortaya koyduğunu belirtir ve bu konuda bilgiler verir.¹³

Yunan Kültürü açısından ele alındığında Yâ'kûbî'nin eseri tıp ve felsefe alanında önemli bilgiler içerir. Yunan hekimleri ve filozoflarından geniş bir şekilde bahsetmektedir. Tıpla ilgili olarak Hipokrat'tan bahseder. Onun tıpla ilgili bütün kitaplarını tanıtır. Yâ'kûbî'nin *Tarih*'i tıp tarihi açısından önemli bilgiler içerir. Yunanlılarla ilgili bölümde tıp tarihi hakkında bilgi verdikten sonra Yunan filozofları ve matematikçilerinden bahseder. Bu kısımda Sokrat, Pisagor, Eflatun, Öklid ve Aristo'dan söz eder. Onların eserlerinin, makalelerinin içeriğini bölümler halinde tanıtır. Son olarak astronomi ile ilgili Batlamyus'un eserinin geniş bir özetini verir.¹⁴

Türk Kültürü açısından ele alındığında Yâ'kûbî'nin eserinde Türk tarihi ile ilgili fazla bir bilgi yoktur. Türklerle ilgili olarak şu bilgiyi verir: "Türkler yerleşik ve göçebe bir hayat yaşarlar. Yerleşik hayat sürenler şehir ve kalelerde yaşarlar. Bir kısmı dağların tepelerinde ve sulak yerlerde bedeviler gibi bir yaşam sürerler. Uzun saçları ve kıl çadırlardan yapılmış evleri vardı. Savaş esnasında bir çadırda 20 asker bulunurdu. İyi nişancıydılar. Attıklarında hiç hata etmezlerdi. Evleri Horasan'ın bir ucundan Tibet dağları ve Çin dağlarına kadar uzanır."¹⁵

Arap Kültürü açısından Yâ'kûbî'nin *Tarih*'i Câhiliye döneminde Arapları hakkında kıymetli bilgiler içerir. Nizaroğullarının mirasını taksim eden Arapların ilk hakîmi Efâ b. Efâ el-Cürhümî'den itibaren bütün hakîmlerin isimlerini verir.¹⁶ Kâbe'de yedi tane fal oku bulunduğunu, yolculuğa çıkarken, nikâh yaparken ve benzeri durumlarda bu yedi okla çekiliş yaptıklarını ve oklarda çıkan duruma göre hareket ettiklerini anlatır.¹⁷ Bir kabileden maharetli bir şair, seçkin bir söz söyleyen olduğu zaman, Arapların onu panayırlara veya hac mevsiminde Kâbe'ye getirdiklerini, Bedevilerin ve kabilelerin onun şiirini dinleyip bir şeref ve iftihar

¹³ Yâ'kûbî, *Tarih*, I, s. 63 vd.

¹⁴ Yâ'kûbî, *Tarih*, I, s. 133 vd.

¹⁵ Yâ'kûbî, *Tarih*, I, s. 178 vd.

¹⁶ Yâ'kûbî, *Tarih*, I, s. 258.

¹⁷ Yâ'kûbî, *Tarih*, I, s. 259.

nişanı verdiklerini anlatır.¹⁸ Eserde 80 civarında Arap şairinin isminden bahsedilir. Bu şairlerden İslâm'ın gelişine yetişip de bu dini seçenleri de belirtir.¹⁹ Arapların on tane panayırı olduğunu, burada insanların ticaret yaptığını, şiirler okunduğunu ve kabileler arasındaki anlaşmazlıkların halledildiğini anlatan Yâ'kûbî Arapların, Dûmetü'l-Cendel, Muşakkar, Şuhâr, Aden, Hadramût, Zü'l-Mecâz, Ukaz ve San'a panayırları hakkında bilgi verir.²⁰

Hem tarihçi hem de coğrafyacı olan Yâ'kûbî'nin bu iki özelliği zaman zaman her iki alandaki eserlerine yansdığı görülür. Yâ'kûbî'nin *Tarih*'inde ülkelerin siyasi, fiziki ve beşerî coğrafyaları hakkında önemli bilgiler vardır. Bu durum onun aynı zamanda iyi bir coğrafyacı olmasından ve *Tarih*'inin malzemelerinde seyahatlerde topladığı bilgilerin bulunmasından kaynaklanır.²¹ Eserde ülkenin sınırlarından, şehirlerinden ve bazı bölgelerde eskiden kurulmuş olan devletlerin isimlerinden bahseder. Bu şekilde çok fazla coğrafi bilgiler bulmak mümkündür. Bir dünya tarihçisi olması nedeni ile dolaştığı ülkelerin tarihlerini yazarken zaman zaman coğrafi bilgilerinden yararlandığı kitabında çok miktarda örnek görülür. Bu durum bize onun coğrafyacılığının tarihçiliği üzerindeki etkisini gösterir.²²

Yâ'kûbî'nin astrolojiye olan ilgisini Hint, Roma dönemlerine ait yazılarında, Nuh tufanı, Hz. İsa'nın doğumu ve vefatı, Hz. Ömer'den itibaren bütün Emevî ve Abbâsî halifelerinin hilafete geçiş tarihleri ile Şîî imamların vefat tarihlerini verirken görmek mümkündür. Yâ'kûbî bu hadiselerde, olayların kaynağına burçların yaptığı etkiyi göstermek amacıyla astrolojik veriler kullanır.²³ "Harizmi'ye göre Hz. Rasûlullâh'ın/sav doğduğu gün Güneş Oğlak (burcunda) 1 derecedeydi. Ay Aslan (burcunda) 18 derece, 10 dakika, Zühal Akrep (burcunda) geri dönüş halinde/ râcian 9 derece 40 dakika, Müşteri Akrep (burcunda) geri dönüş halinde/ râcian 2 derece 10 dakika, Merih Yengeç (burcunda) 2 dakika, 50 derece, Zühre Boğa (burcunda) 12 derece ve 10 dakikaydı."²⁴ Buradaki örnekte olduğu gibi bütün halifelerin devlet başkanı olduğu tarihlerde ve Şîî imamlarının ölüm tarihlerinde astrolojik verileri kullanır.

Yâ'kûbî, Hz. İsmail'in nesebini ayrı bir başlık altında inceler. Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib'e kadar İsmâil b. İbrâhim'in nesline ait uzun bir biyografi sunar. Bu nesep silsilesi aynı zamanda Hz. Peygamber'in/ sav Hz. İsmâil'e kadar olan soy kütüğünü verir. Yâ'kûbî eserinde bu nesep silsilesini

¹⁸ Yâ'kûbî, *Tarih*, I, s. 262 vd.

¹⁹ S. Çamyar, *Ya'kûbî ve Tarihçiliği*, s. 82.

²⁰ Yâ'kûbî, *Tarih*, I, s. 270 vd.

²¹ S. Çamyar, *Ya'kûbî ve Tarihçiliği*, s. 83.

²² S. Çamyar, *Ya'kûbî ve Tarihçiliği*, s. 84.

²³ S. Çamyar, *Ya'kûbî ve Tarihçiliği*, s. 85.

²⁴ Yâ'kûbî, *Tarih*, II, s. 7.

“Muhammed b. Abdullah b. Abdulmuttalib b. Haşim b Abdimenaf b. Kusay b. Kılâb b. Mürre b. Ka’b b. Lüey b. Gâlib b. Fihri b. Malik b. Nazr b. Kinâne b. Huzeyme b. Müdrîke b. İlyas b. Mudâr b. Nizâr b. Maad b. Adnan b. Üded b. Hümeysa’b. Emin b. Yeşub b. Nâbit b. İsmail”²⁵ şeklinde verir.

Yâ’kûbî, bu nesep zincirlerinde bulunan kişilerin ve bunların kardeşlerinin biyografilerine de kitabında geniş bir şekilde yer vermiştir.

Yâ’kûbî, dört halife ile Emevî ve Abbâsî halifeleri hakkında yazdıklarını dönemin fakihlerinin isimleri ile bitirir. Yâ’kûbî, Tarihi’nde her halife dönemine ait fakihlerin listesini bölüm sonlarında zikretmektedir. Eser bu açıdan da önemlidir.²⁶

III. İSLÂM TARİHÇİLİĞİNDEKİ YERİ

Hicrî ilk asırlarda Arap tarihçilerinin ele aldıkları konular sınırlıydı. Bunlar Hz. Peygamber’in/ sav hayatı, savaşları, dört halife ve Emevîler döneminde yapılan savaşların bir özeti şeklinde olup siyer, meğazi ve ensâb kitapları birer tarih kitabı sayılıyordu.

Hicri III. asırda Müslüman Araplar arasında tarih yazıcılığında gelişmeler görülür. Bu asırda genel tarihçilik başlamıştır. Müslüman tarihçiler bu çerçeveyi İslâm Tarihi sınırlarından bir dünya tarihçiliğine taşıdılar. Bu geçiş sürecini “dünya tarihçiliği” düşüncesine taşıyan Ebû Hanife ed-Dineverî (ö.282/891) ve İbn Kuteybe (ö. 270/883) Yâ’kûbî’nin muasırı olan iki ünlü tarihçidir.²⁷ Ancak bu iki eser tam manasıyla bir dünya tarihi değildir. Dineverî’nin kitabı Hz. Âdem’le başlar. Kahtân, Rum, Türk, Yemen ve Sâsânî tarihine ayrı bir önem verir ve geniş bir şekilde ele alır, Arapların Câhiliye dönemi ile İslâm’ın başlangıcı hakkında bilgi veren Dineverî Hz. Peygamber’in sîretinden bahsetmez. Dolayısıyla yaratılıştan itibaren konuları ele alırken bazı dönemlerden hiç söz etmez. Sâsânî tarihinde olduğu gibi bazı kısımları çok teferruatlı bir şekilde anlatır. Eserinde bütün dönemleri, hadiseleri dengeli bir biçimde işlememiştir. Dineverî İslâm Tarihi ile ilgili bölümde dört halife dönemiyle birlikte Emevîler ve Abbâsîler hakkında bilgiler verir. Kâdisiye Savaşı, Irak’ın fethi, Cemal ve Sıffin savaşları, Hz. Hüseyin’in/ ra şehit edilmesi, Ümeyyeoğulları devri olayları ve Ebû Müslim kıssasına Fars merkezli bakar.

İbn Kuteybe’nin *Kitâbü’l-Maârif*’inde dünya tarihinden örnekler bulmak mümkündür. Kitabına yaratılışla başlar ve peygamberler tarihi ile devam eder. Ardından Arapların nesepleri, Hz. Peygamber’in/ sav sîreti, dört halife dönemi,

²⁵ Yâ’kûbî, *Tarih*, II, s. 118.

²⁶ S. Çamyar, *Ya’kûbî ve Tarihçiliği*, s. 86.

²⁷ S. Çamyar, *Ya’kûbî ve Tarihçiliği*, s. 87.

Emevî ve Abbâsî halifeleri, hadisçiler, edebiyatçılar, şairler, sahabe ve tabiîn biyografilerinden bahsederek devam eder. İslâm tarihi bölümündeki bilgiler çok kısa ve yetersizdir. Kitabının sonunda İslâm öncesi milletlerden sadece Yemen, Hîre ve Acem hükümdarlarından bahseder. Bu bağlamda Dineverî ve İbn Kuteybe'nin eserlerinin sistematik bir dünya tarihi olduğu söylenemez. Fakat her iki eserde dünya tarihinden örnekler vardır. Abdülaziz ed-Dûrî bu konuda: “Hicri III. asrın başlarında Müslüman tarihçiler arasında dünya tarihçiliği fikrini başlatan Yâ'kûbî olmuştur.” der. Gerçekten de ilk defa Müslümanlardan ideal anlamda bir dünya tarihi yazan Yâ'kûbî'dir. Onun eserlerinde, dünya tarihi ve İslâm tarihinden özetler vardır. Eserinin birinci kısmı yaratılışla başlar. Hz. Âdem'den itibaren Hz. İsa'ya kadar olan peygamberler ve hükümdarlar, İsrailoğulları, Süryâni, Âsûr, Bâbil hükümdarları, Hint, Yunan, Rum, Fars, Çin, Kuzey Kavimleri, Berberîler, Habeşîler, Sudanlılar, Bücceliler, Yemen ve Şam hükümdarları, Hz. İsmail'in nesli ve Câhiliye dönemi tarihi ile son bulur. Hamilton Gibb Yâ'kûbî Tarihi ile ilgili şunu belirtir: “Çinlileri ve kuzeyli halkları bile kapsayan Yâ'kûbî'nin derlemesinin sahası o kadar geniştir ki, eseri umumî tarihten daha ziyade tarihi ansiklopedi olarak tanımlamak gerekir.”²⁸

Ya'kûbî *Tarih*'inin ikinci cildinde Hz. Peygamber'in/ sav sîre, dört halife dönemi, Emevîler ve Abbâsî halifesi Mu'temid'e kadar olan dönemden bahseder. Hz. Peygamber'in/ sav sîreti, dört halife dönemi ve Emevîler ve Abbâsîler döneminde gerçekleşen olaylar hakkında önemli açıklamalar yapar. Yâ'kûbî'nin *Tarih*'i, dünya tarihinin bir özeti sayılır. Siyasi tarih ile birlikte toplumların kültürel yapılarına da vurgu yapması önemlidir.

Yâ'kûbî'yi bir dünya tarihi yazmaya sevk eden en büyük etken, ilim için çok sayıda ülkeyi dolaşıp bir yığın dokümanı biriktirmesi ve geçmiş âlimlerin, ravilerin siyer ve tarih yazarlarının rivayetlerinden özet bir kitap yazmayı hedeflemiş olmasıdır. Yâ'kûbî bu durumu *Tarih*'inin ikinci cildinin Giriş'i ile *Kitabu'l-Buldân*'ın Giriş bölümlerinde açıklar. Bir başka tarihçiden etkilenerek *Tarih*'ini yazmamıştır. Yasin İbrahim, Yâ'kûbî'den önce Müslüman tarihçilerden bir dünya tarihi yazan olmadığını vurgularken, içeriklerinde dünya tarihinden örnekler bulunan Dineverî ve İbn Kuteybe'nin onu etkilemediğini kaydeder. Çünkü Yâ'kûbî (ö. 292/905), İbn Kuteybe (ö. 270/883) ve Dineverî (ö.282/891) çağdaşlardır. Her üçü de eserlerini aynı dönemlerde yazmışlardır. Böylece Yâ'kûbî'nin dünya tarihçiliği fikrinin kendisine ait olduğunu anlıyoruz. Fakat onun metodunun İslâm tarihçileri arasında takipçileri vardır. Yâ'kûbî'den sonra İbn Cerir et-Taberî (ö. 310/922) *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk* adlı meşhur dünya tarihini yazmıştır. Onun ardından Mes'ûdî (ö. 349/960) *Mürûcû'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher* adlı eserini yazmıştır. Özellikle Mes'ûdî hem yöntem

²⁸ S. Çamyar, *Ya'kûbî ve Tarihçiliği*, s. 88.

açısından hem de bazı bölümlerde olayları zikrederken isnadı hafzetme yönünden *Yâ'kûbî*'den etkilenmiştir.²⁹

IV. TIP VE FELSEFE BAHİSLERİ

Yunanlıların felsefe yapan hakîmleri ve toplayıp (bir araya getirdikleri)/ منکورون filozofları vardır. Tıp üzerine, işlerin hakikatleri/ حقائق الامور üzerine, hesaplama ve sayılar üzerine, felekler ve yıldızlar üzerine, hesaplama ve bölümlenme/ قسمة, geometri/ هندسة³⁰ ve tarım/ فلاحه üzerine, sanat ve iksirler üzerine, ferâset üzerine, tılsımlar ve aletler üzerine söz söyleyenler onlardandır. Söylenildiğine göre, ilk kitap ortaya koyan ve ilimleri kayıt altına alan hakîm Hipokrat/ ابقراط, Maklîdes b. Hipokrat'tır/ مقلیدس بن ابقراط.³¹ Onun felsefesiyle hakîmler, tıp üzerine felsefe yapmıştır. Marifet konusunda kendisine müracaat ederlerdi. Kitapları şunlardır: *Kitâbü'l-Fusûl*, *Kitâbü'l-Buldân* ve *'l-Miyâh* ve *'l-Ehviye*, *Kitâb-ü Mâ'ü's-Şe'ir*, *Kitâb-ü Tekaddümetü'l-Ma'rife*, *Kitâbü'l-Cenîn*, *Kitâbü'l-Erkân*, *Kitâbü'l-Gızâ*, *Kitâbü'l-Esâbî*, *Kitâb-ü Evcâ'ü'n-Nisâ*, *Kitâb-ü Ebzîmiyâ*. Bunlar kitaplarında meşhur olanlardır. Bunların dışında kitapları çoktur. Hipokrat/ ابقراط'ın kitapları içerisinde, tıpçılar açısından bilgisi zorunlu olan dört tanedir. Bunlar, *Kitâbü'l-Fusûl*, *Kitâb-ü Tekaddümetü'l-Ma'rife*, *Kitâbü'l-Ehviye* ve *'l-Ezmine* ve *Kitâb-ü Mâ'ü's-Şe'ir*'dir.

Kitâbü'l-Fusûl'e gelince, (Hipokrat, kitabında): “İlmin her yönü hakkında söz söylenmiştir.” demiştir. (Kitap) 57 bölümden oluşur ve (bu bölümler) “dersler/ تعلیمات” olarak isimlendirilir.

Birinci ders/ تعلیم, sanat ve türleri üzerinedir. Hipokrat/ ابقراط şunları söyledi: “Ömür kısa, sanatkarlık uzundur. Zaman demir, dır, meslek de uzun, zaman demir gibidir, tecrübe tehlikelidir, uygulamak zordur.” dedi.

İkinci ders/ تعلیم, hastalar için yemek türleri ve ölçüleri üzerinedir. Hipokrat/ ابقراط: “Lezzetli yemeklerin müzmin ve şiddetli hastalıklarda (yenilmemesi) gerçekten hassas bir konudur. Aynı şekilde, (tadı) kötü olan suların kötülüğe sebep olması gibi, lezzetten uzak yemekleri de yememek gerekir.”

Üçüncü ders/ تعلیم, hummânın³² şiddetlenmesi/ احتیاج الحمي üzerinedir. Hipokrat/ ابقراط şunları söyledi: “Yemeğe dikkat etmek gerekir; fazlası zarardır. Zaman zaman

²⁹ S. Çamyar, *Ya'kûbî ve Tarihçiliği*, s: 89-90.

³⁰ Hendese, riyâzî ilimlerin şekil ve cisimler arasındaki ilişkileri inceleyen dalı, geometridir. Bkz: Muhammed Süveysi, “Hendese”, *DİA*, C: 17, s. 196.

³¹ Hipokrat, tıbbın babası sayılan İlkçağ'ın en ünlü hekimidir. Bkz: Esin Kahya, “Hipokrat”, *DİA*, C: 18, s. 119.

³² Hummâ, ateşli bir hastalık türüdür.

(bu gibi) hastalıklara maruz kalanlar, (hastalık) şiddetlendiğinde, (yemeğe) dikkat etmelidir.”

Dördüncü ders/ تعليم, hastalıkların belirtileri üzerinedir. Hipokrat/ ابقراط şunları söyledi: “Bedende görülen hastalık durumunun delili, tıpkı (kendisinde) akciğer iltihabına/ ذات الجنب (yakalanan) kişinin durumu gibidir. Eğer, hastalığın başında kusma meydana gelirse, hastalığın (süresi) kısalmır. Eğer (kusma) geç meydana gelirse, hastalığın (süresi) uzar. İdrar, dışkı ve ter(leme) de buna örnektir. Eğer geçirmiş olduğu (hastalığın sonunda) yüzünde bir rahatlığın görünmesi ya da tam tersi (rahatlığın görünmemesi) durumu, hastalığın kısa ya da uzun süreceğine işarettir.”

Beşinci ders/ تعليم ile ilgili olarak Hipokrat/ ابقراط şunları söyledi: “Büyüyüp gelişen her şey, yani ruhu olanlar, içsel olarak/ غريزية hararetlidir. Bu nedenle çok yemeğe ihtiyaç duyar; aksi takdirde bedeni çürür.

Altıncı ders/ تعليم, hummalı olanlara (çeşitli) yemekler yedirmek üzerinedir. Hipokrat/ ابقراط şunları söyledi: “Islak (Nemli) önlemler hummalı olanların tümünde uygun (bir tedavi yöntemidir.) Bilhassa çocuklar ve diğerleri için bu önlemi düzenli hale getirdiler. Kimi zaman bir kere, kimi zaman iki kere, kimi zaman da bundan daha az veya çok olmak kaydıyla ara ara (uygulamak gerekir.) (Böylelikle) saate, âdete, ülkeye/ bilâd ve yaşa (göre uygulayarak) hakkını vermiş oldular.”

Yedinci ders/ تعليم, zamanı belirleme bilgisi üzerinedir. Hipokrat/ ابقراط şunları söyledi: “İster görüyor, isterse de görmüş olsun, ilaçlar ve diğer şeyler ile ilgili olarak konuşmaması ve hareket etmemesi gerekir. Aksi takdirde (hastalık) şiddetlenir.”

Sekizinci ders/ تعليم, uyku üzerinedir. Hipokrat/ ابقراط şunları söyledi: Hangi hastalıkta olursa olsun, ağrı ile birlikte uyku gelirse, işte bu (hasta) ölüyor. Eğer uyku fayda verirse, ölüm gerçekleşmez. Eğer uyku aklın gidişini kabul etmezse, o takdirde (hasta) iyileşir.”

Dokuzuncu ders/ تعليم, ilaç içirmek üzerinedir. Hipokrat/ ابقراط şunları söyledi: “Bedenleri temizlemek isteyen kişi, bundan önce katı kîmyûsun³³ eriterek (mide ve barsakları) temizlemelidir.”

Onuncu ders/ تعليم, dışkı üzerinedir. Hipokrat/ ابقراط şunları söyledi: “Eğer bedende bir acı oluşur ve bedenden (birtakım şeyler) çıkarsa, dışkıya bakmak gerekir. Eğer (rengi) kahveye çalan sarı ise, beden tümüyle hasta demektir. Eğer (dışkının) rengi sıhhatli ise yemek fazla demektir.”

On birinci ders/ تعليم, Hipokrat/ ابقراط şiddetli hastalıklar üzerine şunları söyledi:³⁴ Zira, belki hızlıca beyne, kalbe veya karaciğere ilerler gider ve (bu organları) tüketir. Belki de hızlıca (bu organlardan) çekilir ve (vücut) iyileşir.”

³³ Kîmyûs, mide tarafından bulamaç haline getirilen yemeğe verilen addır.

³⁴ Metnin bu bölümü eksiktir.

On ikinci ders/ تعليم، tenâsülde/الفرج في oluşan (hastalıklar) üzerindedir. Hipokrat/ ابقراط şunları söyledi: Şiddetli hastalıklar (bedende) tenâsül vasıtasıyla/ بالفرج 14 günde oluşur.”

On üçüncü ders/ تعليم üzerine Hipokrat/ ابقراط şunları söyledi: “Hastalıkların başlangıcında, bir şeyi hareket ettirmek istersen, hareket ettir. Eğer hastalık ilerlese, (hareketi) bırakmak daha uygundur; yani tedaviye (uygun) ilaç bulursan, hastalık ilerlese de (ilacı) uygula.”

On dördüncü ders/ تعليم، iyi ve kötü hastalıkları bilmek üzerinedir. Hipokrat/ ابقراط şunları söyledi: “Bütün hastalıklarda aklın sağlıklı halde olması güzeldir. (Hastalığı) kabullenmesi iyilik oluşturur; bunun tersi ise kötülük (oluşturur.) Yani, (bu durum) hastanın beyninde ve midesinde olan şeydir.”

On beşinci ders/ تعليم، boğulanlar üzerinedir. Hipokrat/ ابقراط şunları söyledi: “Boğulmakta (olup) kurtulmalardan ölmeden önce ağızlarında köpük görünürse, kurtulmaları mümkün değildir.”

On altıncı ders/ تعليم، vücudun zayıflaması ve sıkıntısı üzerinedir. Hipokrat/ ابقراط şunları söyledi: “Bedenin her hareketinde yorgunluk başlar. Ancak (bedeni) yerinde (hareketsiz) bıraktığında yorgunluk zarar vermez.”

On yedinci ders/ تعليم، saatlerin dönmesi üzerinedir. Hipokrat/ ابقراط şunları söyledi: Saatlerin dönmesi³⁵ (Şiddetli) soğuk, sıcak ve benzeri şeylerden zora düşen kişi için (bunlar) akışında gerçekleşen şeylerdir. Yani, zaman saatlerinin dönmesi, senenin bölümlerindedir.”

On sekizinci ders/ تعليم، damarlar üzerinedir. Hipokrat/ ابقراط şunları söyledi: “Eğer zaman, yaz (mevsimine) yani (bahar) mevsimine benziyorsa, damar (hastalıkları) çoğalır ve bütün hummâ vakalarında görülür.

On dokuzuncu ders/ تعليم، saatler üzerinedir. Hipokrat/ ابقراط şunları söyledi: “Eğer kış (mevsimi) kuru ve nemsiz olursa, kuzey rüzgârları olur. Eğer yaz (mevsimi), yani ilkbahar (mevsimi) yağmurlu olursa, güney/ yemenî rüzgârları olur. Bu sıcak dönemlerde şiddetli hummâların, göz ağrısının ve barsak farklılığının (bozukluk)/ اختلاف görülmesi kaçınılmazdır.

Bunların geneli, tabiatlarında nem bulunan kadınlarda görülür.”

Yirminci ders/ تعليم، senelerin düzeni/ tedbîr üzerindedir. Hipokrat/ ابقراط şunları söyledi: “Kuru (geçen) sene, yağmurlu ve nemli (seneden) daha vebalıdır. (Nemli senelerde) genel olarak uzun süreli hummâlar ve ishal oluşur. Uyurgezerlik/ متماشية ve delilik (ortaya) çıkar. Felç geçirme ve difteri (boğaz ağrısı) (görülür.) Kuru senelerin hastalıklarına gelince; akciğerde yara (ülser)/ قرح، gözlerde ve eklemlerde ağrı, idrar damlatma ve barsak farklılığıdır (bozukluk)/ اختلاف.”

³⁵ Metnin bu bölümü eksiktir.

Yirmi birinci ders/ تعليم, hastalıkların saatleri ve seneleri üzerinedir. Hipokrat/ ابقراط şunları söyledi: “Yaz (mevsimindeki) hastalıklar, sıcaklığın ilk saatlerinde (ortaya çıkar.) Sene içinde renkleri değişen çocuklar daha sağlıklıdır. Onların durumlarının güzelliği diğerlerinden daha üstündür. Şiddetli sıcaklarda ve ilkbahar (mevsiminin) bir kısmında ihtiyaçların durumu daha iyi olur. İlkbahar (mevsiminin) kalanında ve kış (mevsiminde) orta yaşlıların durumu daha üstündür.”

Yirmi ikinci ders/ تعليم, insanın yakalandığı ve çocuklarda başlayan hastalıklar üzerinedir. Hipokrat/ ابقراط şunları söyledi: “Küçük çocukların yakalandığı hastalıklar, yara (ülser)/ فرح, öksürük, uykusuzluk, korku, göbekte şişlik ve iki kulakta ıslaklıktır.”

Yirmi üçüncü ders/ تعليم, çocukların büyüdüklerinde yakalandıkları hastalıklar üzerinedir. Hipokrat/ ابقراط şunları söyledi: “Bademcik ağrısı, nefes darlığı, safra taşı, (bedende) dışkı kurdu, uzun kurt ve sirke kurduna benzeyen kurt (oluşması), siğiller, derilerinde sertlik ile (bedendeki) acılar/ خنازير ve (bedenden) çıkan diğer şeylerdir. Daha büyük olup, ihtilâm olanlar ise başka (hastalıklara) yakalanırlar. Onlara tenâsül vasıtasıyla/ بالفرج (hastalık) 40 güne kadar geçer. Kimisinde (bu süre) yedi aydır. Kimisinde ise ihtilâm olduktan sonra bu süre 70 gündür. Bütün bu hastalıklar çocukluktan itibaren (erkeklerde) ihtilâm olana, kadınlarda ise âdet görene kadar görülmez. İşte bu hastalıklar uzun bir süre kalıcı olur.”

Yirmi dördüncü ders/ تعليم, hamile kadınların tedavi edilmesi bilgisi üzerinedir. Hipokrat/ ابقراط şunları söyledi: “Hamile kadınlar dört ay tedavi görürler. (Dört aydan) daha az olursa, çocuğun küçüklüğüne, daha fazla olursa, (çocuğun) büyüklüğüne (işaret eder.) Bu nedenle (hamile kadınlara) ilaç verme konusunda dikkatli olmak gerekir.”

Yirmi beşinci ders/ تعليم üzerine Hipokrat/ ابقراط şunları söyledi: “Yaz (mevsiminde) (bedenin) üst tarafını, kış (mevsiminde) ise alt tarafını tedavi etmek gerekir. Yani (bedenin üst tarafı olarak) başın üstünü ve mideyi, (bedenin alt tarafı olarak) safra kesesinin/ مرة الصفراء altında bulunan kaba (yerleri) ve buna benzeyenlerdir.”

Yirmi altıncı ders/ تعليم, yürümek üzerinedir. Hipokrat/ ابقراط şunları söyledi: “Harbak/ خربق³⁶ ve ilaçlar içileceği zaman bedenlerin nemli olması ve ilaç (almadan) önce çok miktarda yemek (yenmesi) gerekir. (Aksi takdirde) arınma hızlı gerçekleşmez.”

Yirmi yedinci ders/ تعليم, kendiliğinden (oluşan) farklılık (bozukluk)/ اختلاف üzerinedir. Hipokrat/ ابقراط şunları söyledi: “Eğer kendiliğinden (oluşan) farklılık (bozukluk)/ اختلاف, hummâ ile birlikte ya da hummâsız siyah kan şeklinde olursa, bu farklılık (bozukluk)/ اختلاف kötüdür. Eğer farklılık (bozukluk)/ اختلاف çok renkli/ كثيرالالوان ve (bu renkler) açık renklerden/ الوان صالحة koyu renklere ردية doğru

³⁶ Harbak/ خربق ilaç anlamında kullanılan bir kelimedir. Ayrıca, çöpleme denilen bitkidir. Harbak-ı ebyaz/ Ak çöpleme ve harbak-ı esved/ kara çöpleme olarak iki türü mevcuttur.

değişiyorsa, bu da kötü farklılık (bozukluk)tur/ اختلاف. Eğer ilaçtan önce (farklılık/bozukluk) oluşursa, bu da onlar gibidir. Çok renkli/كثيرالوان olanda ise bir beis yoktur.”

Yirmi sekizinci ders/تعليم, oluşu bakımından (kan) boşalması/فراغ üzerindedir. Hipokrat/ابقرات şunları söyledi: “Hummalı olanların (bedenlerinde) farklılık (bozukluk)/اختلاف oluşur. Zira, çok miktarda kan boşalması/فراغ (dolayısıyla) karaciğer genişler ve ardından hastalık oluşur.”

Yirmi dokuzuncu ders/تعليم, terleme üzerinedir. Hipokrat/ابقرات şunları söyledi: “Hummalı olanlarda terleme, 3., 5., (.....) 17., 21., 31. veya 34. günde gerçekleşirse hayırlıdır. Zira (bu günlerdeki terleme) hastalığı giderir. Ancak (terleme) bugünlerin dışında meydana gelirse, ağrıya, hastalığın uzun sürmesine ve kötüleşmesine neden olur.”

Otuzuncu ders/تعليم, sürekli olan hummâlar üzerinedir. Hipokrat/ابقرات şunları söyledi: Sürekli olan hummâlar (kısa sürede) geçmez; bilakis üçüncü günde şiddetlenir. İşte bu durum ölüme/هلاك yakınlık (anlamına gelir.) Eğer herhangi bir şekilde (şiddetlenme) geçerse, bu durum ölümden/هلاك uzaklaşmak (anlamına gelir.)”

Otuz birinci ders/تعليم, ölüm belirtileri üzerinedir. Hipokrat/ابقرات şunları söyledi: “Eğer geçmeyen sürekli hummâda, bedende soğukluk, (bedenin) içerisinde ise yanma oluşursa ve (hasta olan) kişide susama (meydana gelirse), işte bunlar ölüm belirtileridir.”

Otuz ikinci ders/تعليم, kabızlık ve ve hummâ (tetanoz)/كزاز üzerinedir. Hipokrat/ابقرات şunları söyledi: Kabızlık ve hummâ (tetanoz)/كزاز yakalanan kişide, bunlar hummâyı takiben meydana geldiyse, o kişinin hastalığı geriler.”

Otuz üçüncü ders/تعليم üzerine Hipokrat/ابقرات şunları söyledi: “Hummâya (yakalanan) kişinin (içinde) yüksek ateş ve kalbinde ağrı oluşursa, bu durum kötüye (işaret eder.)”

Otuz dördüncü ders/تعليم üzerine Hipokrat/ابقرات şunları söyledi: “Hummâya (yakalanan) kişinin mide üstü bölgesinde/شراسفية şişme olur, havale geçirir, (vücudunun) içinde gurultu belirirse ve bütün bunlarla birlikte belinde ağrı olursa, (o kişide) kendisinden çıkan osuruklar/ارواح ve idrar fazlalığı/بول كثير görülmez. Bilakis, ölüme/هلاك (götüren) bir farklılık (bozukluk)/اختلاف görülür.

Otuz beşinci ders/تعليم, harbak/خریق içmek üzerinedir. Hipokrat/ابقرات şunları söyledi: “Harbak/خریق içtikten sonra kabızlığa yakalanan ve çok miktarda farklılık (bozukluk)/اختلاف ortaya çıkan kişi ölmüş/ميت demektir.”

Otuz altıncı ders/تعليم, 18 ile 35 yaş (aralığında oluşan) akciğerdeki yaralar (ülser)/قروح ve akciğer zayıflığı (zafiyet)/ضمr üzerinedir.

Otuz yedinci ders/ تعليم سىقاك ve soğuk sular ¼zerinedir. Hipokrat/ ابقراط Şunları s¼yledi: “Sıcak suya m¼btele olunursa, eti gevŐetir, sinirleri gerer, kasları uyuŐturur, burun kanamasını artırır, nefsi zayıflatır. Eğer b¼t¼n bunlar devam ederse ¼l¼r. (Bedende) soğukluk hummâ (tetanoz)/ كزاز ile gelir ve (beden) siyahlaŐır.”

Otuz sekizinci ders/ تعليم suların bilgisi ¼zerinedir. Hipokrat/ ابقراط Şunları s¼yledi: Sıcak su cerahatı olgunlaŐtırır. Ama bu durum b¼t¼n cerahatlarda (söz konusu) değildir. Cerahatın olgunlaŐmasının belirtileri ¼oktur. Bunlar derinin yumuŐaması ve ŐiŐkinliđin katlanmasıdır. Sıcak su (cerahatı olgunlaŐtırma) yapınca, titreme, kabızlık ve hummâ (tetanoz)/ كزاز sakinleŐir. Baş ağrısı (sorunu) hallolur.”

Otuz dokuzuncu ders/ تعليم kadınların durumları ¼zerinedir. Hipokrat/ ابقراط Şunları s¼yledi: “G¼zel t¼ts¼/ buhur kadınların âdetini getirir; bu nedenle faydalıdır. Bunun dışında (faydaları) ¼oktur. Ancak, baş ağrısını ve hafif baş ağrısını artırır.”

Kırkıncı ders/ تعليم ¼zerine Hipokrat/ ابقراط Şunları s¼yledi: “Herhangi bir kadın hamile ve emzikli değilse, (ama) memelerinde s¼t varsa, (bu durum) âdet kanının kesildiğine işarettir.”

Kırk birinci ders/ تعليم ¼zerine Hipokrat/ ابقراط Şunları s¼yledi: “Erkek ¼ocuklar genellikle rahimlerin sağında, kız ¼ocuklar ise solunda bulunur.”

Kırk ikinci ders/ تعليم ¼zerine Hipokrat/ ابقراط Şunları s¼yledi: “Hamile kadınlar hummâya yakalanır ve hummâsı Őiddetlenerek devam ederse, (bu durum) bilinen bir hastalığın dışında birtakım Şeylere işaret eder. (Rahimdeki ¼ocuđun) ¼l¼m¼n¼n/ هلاك delilidir. (Rahimdeki ¼ocuđu) d¼Ő¼r¼rler ve ¼l¼rler.

Kırk ¼¼nc¼ ders/ تعليم ¼zerine Hipokrat/ ابقراط Şunları s¼yledi: “Başı ağrıyana ve susuz olana s¼t verin. Ayrıca zamanda safra kesesinde/ مزة صفراء farklılık (bozukluk)/ اختلاف oluŐana, Şiddetli hummâsı olana ve kanında ¼ok miktarda farklılaŐma (bozulma)/ اختلاف olana da (s¼t verin.) Aynı zamanda akciğerinde yaralar (¼lser)/ قروح ve zayıflık (zafiyet)/ ضمير olanlara verilmesi de uygundur. Eğer ciddi bir hummâ (durumu) yoksa, hafif hummâlı, kronik ve sıkıntılı (hastalığı) olanlara da verilir. Bunların dışında, belirttiğimiz emarelerden g¼r¼lenlere ve bedeni ger¼ekten ¼elimsiz olanlara (s¼t) verilir.”

Kırk d¼rd¼nc¼ ders/ تعليم, ishal/ الامعاء از لاق ¼zerinedir. Hipokrat/ ابقراط Şunları s¼yledi: Birisi ishal/ الامعاء از لاق olur ve (bu durum) uzun s¼rer ve ardından daha ¼nce olmadığı Őekliyle ekŐi/ حامض bir geçirme olursa, işte bu durum iyiye işarettir. Bu durum ¼¼ sebebi olan bir hastalıktır: Ya midenin zayıf olması sebebiyle veya balgamin mideyi nemli kılması/ بل sebebiyle ya da midedeki yara (¼lser)/ قرح sebebiyledir.”

Kırk beşinci ders/ تعليم ¼zerine Hipokrat/ ابقراط Şunları s¼yledi: Başında bir ağrı ve Şiddetli darbeler Şeklinde (bir ağrı) olan kişinin burnundan veya kulaklarından bir akıntı olur, ağzından irin veya su akarsa, ağrısı gider.”

Kırk altıncı ders/ تعليم ¼zerine Hipokrat/ ابقراط Şunları s¼yledi: “Mesânedede, beyinde/ dimâğ, kalpte ya da kasıkta bir kesiklik/ inkıtâ olursa, kalın barsağında,

midesinde ya da karaciğerinde bir şey olursa, bütün bunların (olduğu kişi) ölmüş/ ميت demektir.”

Kırk yedinci ders/ تعليم üzerine Hipokrat/ ابقراط şunları söyledi: “Korkan ya da uzun bir süre kendisini kötü hisseden kişide siyah safra/ مرة السوداء oluşur.”

Kırk sekizinci ders/ تعليم üzerine Hipokrat/ ابقراط şunları söyledi: “İçkiyi katkısız içmek, sıcak tampon, damarları kesmek/ قطع العروق ve ilaç içmek göz ağrısını giderir.”

Kırk dokuzuncu ders/ تعليم üzerine Hipokrat/ ابقراط şunları söyledi: “Kanserli urları (kendi haline) bırakmak daha etkili (bir yöntemdir.) Zira bunları (ilaçla) tedavi edenler, çabucak ölmüşlerdir. (İlaçla) tedavi edilmediği takdirde, uzun zaman bu şekilde kalırlar.”

Ellinci ders/ تعليم üzerine Hipokrat/ ابقراط şunları söyledi: “Bir sene boyunca ya da daha uzun bir süre büyüyen çibanların, büyüyen taraflarını söküp çıkarmak gerekir. Geride ise uyuz izi gibi bir iz kalır.”

Elli birinci ders/ تعليم üzerine Hipokrat/ ابقراط şunları söyledi: “Gülmeye beraber gelen aklın gidişi (delilik) etkili bir (deliliktir.) Ancak hüzün ve yüz ekşitme ile birlikte gelen aklın gidişi (delilik) ise etkili bir (delilik değildir.)”

Elli ikinci ders/ تعليم üzerine Hipokrat/ ابقراط şunları söyledi: “Şiddetli hastalıklarda, (vücudun) etrafı soğursa, bu kötü (bir durumdur.)”

Elli üçüncü ders/ تعليم üzerine Hipokrat/ ابقراط şunları söyledi: “Karaciğerinde ur çıkan kişide, daha sonra hıçkırık oluşursa, bu kötü (bir durumdur.)”

Elli dördüncü ders/ تعليم üzerine Hipokrat/ ابقراط şunları söyledi: “Hummâlı olan kişide, daha sonra idrarından unlu lapa/ دشبش الطحين yoğun bir tortu gelirse, bu durum hastalığının uzun süreceğinin delilidir.”

Elli beşinci ders/ تعليم üzerine Hipokrat/ ابقراط şunları söyledi: “Belirgin (bir hastalık) dışında kan kusan kişi kurtulur. Eğer (kan kusan kişi) hummâya (yakalanmış) birisi ise bu kötü (bir durumdur.) Bu durumda her türlü ilaçla/ بكل دبوغ tedavi edilmelidir. Yani, etkin ilaçlarla/ الادوية الدابغة (tedavi edilmelidir.)”

Elli altıncı ders/ تعليم üzerine Hipokrat/ ابقراط şunları söyledi: “İrin kusan kişide, bu irin temiz, beyaz bir irin ise, sahibi sağlıklıdır. Eğer irin kirli, kokmuş bir irin ise sahibini öldürür. Eğer karaciğerindeki ur, cerahat haline gelmişse, (yara) dağlanır. (Bu takdirde) irin temiz, beyaz olursa (sahibi) sağlıklıdır. Eğer irin zeytin suyu gibi olursa, (sahibini) öldürür.”

Elli yedinci ders/ تعليم üzerine Hipokrat/ ابقراط şunları söyledi: “Hapşırma, baş tarafında oluşur. Beyin/ Dimâğ ısınır veya soğursa ya da beyin ile sağın altındaki derinin arası nemlenirse, işte buradaki hava dolar ve boşalır; (böylelikle) somurdamma/ نغغنة oluşur. Zira, çıktığı yer dardır.”

İşte bunlar *Kitâbü 'l-Fusûl'*ün bölümleridir.

Tekaddümetü'l-Ma'rife (isimli) kitabına gelince; (bu kitap) üç bölüm ve 20 derstir/ تعليم.

Birinci derste/ تعليم Hipokrat/ ابقراط, “tabibin *Tekaddümetü'l-Ma'rife*'den kendi kitabıymış gibi alıntı yapmasının gerekli olduğundan” bahseder. Zira (*Tekaddümetü'l-Ma'rife*) hastalardan, daha önce yakalandıkları (hastalıklardan), gelecekte yakalanabilecekleri (hastalıklardan) bahseder. (Ayrıca) hastaların ihmal ettikleri (hastalıkları) ve bunların sebeplerini ve kuvvetlerini dile getirir. Bedenin (düzeninin) bozulmasından ve buna benzer diğer şeylerden (bahseder.)

İkinci derste/ تعليم (Hipokrat/ ابقراط), “tabibin ateşli hastalıklara bakışının güzel olmasının gerekli olduğundan” bahseder. (Bu bölümde) hastaların yüzlerine nasıl bakması gerektiği, (yüzlerinin) sağlıklı hastaların yüzlerine benzeyip (benzemediği) ve ölüme delâlet eden yüzlerin işaretleri ve bunun gibi şeylerden (bahseder.)

Üçüncü derste/ تعليم Hipokrat/ ابقراط şunları söyledi: “Eğer hastaların (hastalıkları) üçüncü veya dördüncü gününde, yüzleri sağlıklı insanların yüzleri gibi ve bunun dışında bir şekildeyse, bahsi geçtiği üzere (hastalardaki) işaretlere ve emânelere göre güzel düşünmesi gerekir. (Aynı zamanda) gözlerin, kirpiklerin ve burnun işaretlerine, hastaların yan yatış tarzına (bakması gerekir.) (Bu işaretlere karşı) nasıl muamele etmek gerektiğinden ve (içlerinde) ölüme işaret edenlerden (bahseder.)

Dördüncü derste/ تعليم (Hipokrat/ ابقراط), “hastanın ayaklarından ve durumlarından, yan yatış tarzından, hummalı hastaların dişlerini birbirine sürütmesinden ve bunların delillerinden” bahseder. Eğer hastada, hastalığından önce veya hastalığı esnasında oluşan bir çıban varsa, bunlara sebep olan şeylere bakmak gerekir. (Bu bölümde) iki elden, (ellerin) titremesinden ve buna sebep olan şeylerden bahseder.

Beşinci derste/ تعليم (Hipokrat/ ابقراط), “hızlıca ve çokça nefes (alıp vermeden) ve buna sebep olan şeylerden” bahseder. (Ayrıca) şiddetli hastalıklardaki faydalı terlemeden, faydalı, soğuk ve kötücül terlemelerden bahseder. Aynı zamanda zayıf bedenlerdeki terleme ile terlemenin sürekli olmasından bahseder.

Altıncı derste/ تعليم (Hipokrat/ ابقراط), “kaburga kemiklerinin ön bölgesinin/ شراسيف sağlıklı olmasından” bahseder. (Bu bölge) sağlıklı olmadığı takdirde, damarlarda çarpıntı (meydana gelmesinden) ve bunun sebeplerinden, (ayrıca) kaburga kemiklerinin ön bölgesindeki/ شراسيف urlardan, (genel olarak) urlardan ve buna tekabül eden (hastalıklardan) bahseder.

Yedinci derste/ تعليم (Hipokrat/ ابقراط), “urlardan/ خراجات” bahseder. (Ayrıca) üzerinden zaman geçtikçe, (ura) nasıl bakmak gerektiğinden, miktarının belirlenmesinden, nerede çıktığından ve nasıl çıkarmak gerektiğinden bahseder.

Sekizinci derste/ تعليم (Hipokrat/ ابقراط), “şiddetli hastalıklarla birlikte, tükürükten ve karaciğerden kaynaklanan karın büyümesinden/ خين” bahseder. (Ayrıca) Karnı şişen kişilerde/ اصحاب الحين görülen bununla bağlı hastalıklardan,

ölüme işaret eden parmakların ve ayakların kararmasından ve buna benzer şeylerden bahseder.

Dokuzuncu derste/ تعليم (Hipokrat/ ابقراط), “testislerdeki ve erkeklik organındaki büzulmeden” bahseder. (Ayrıca) derin uykudan ve uykunun nasıl olması gerektiğinden, dışkıdan ve nasıl olması gerektiğinden bahseder.

Onuncu derste/ تعليم (Hipokrat/ ابقراط), “dışkıdan, nasıl çıkması gerektiğinden ve sebeplerinden” bahseder. (Ayrıca) bütün hastalıklardan karnın nasıl olması gerektiğinden, ölüme veya başka şeylere işaret eden dışkının renklerinden bahseder. Osurukları ve gurultuları niteler.

On birinci derste/ تعليم (Hipokrat/ ابقراط), “sağlıklı idrardan” bahseder. Daha sonra mesâne yönüyle idrardan, değişmesinden, (idrarnın) türlerinden ve tortularından bahseder.

On ikinci derste/ تعليم (Hipokrat/ ابقراط), “kusma ve sebeplerinden” bahseder. (Ayrıca) balgamdan, nasıl tükürüldüğünden, ne ile karışık olduğundan ve renklerinden bahseder. (Aynı zamanda) akciğerden kaynaklanan bütün hastalıklarda aksırmaktan, bunun sonucu olarak ölümlerden ve hastalıktan iyileşmenin yollarından bahseder.

On üçüncü derste/ تعليم (Hipokrat/ ابقراط), “akciğer hastalıklarındaki balgamdan, renklerinden ve balgamın renklerinden” bahseder. (Ayrıca) idrardan, dışkıdan ve terlemeden, bütün bunların her birinin nelere delâlet ettiğinden bahseder.

On dördüncü derste/ تعليم (Hipokrat/ ابقراط), “irinli urlardan/ خراجات, meydana geldiği vakitlerden” bahseder. (Ayrıca) her insanda çıkan (urlardan) ve oluş (şekillerinden) bahseder.

On beşinci derste/ تعليم (Hipokrat/ ابقراط), “kulakların etrafındaki sâbit urlardan/ خراجات ve bunları akciğer rahatsızlıklarındaki (etkilerinden) ve bunların nelere sebep olduklarından bahseder. (Ayrıca) urlara/ خراجات sebep olan ve bununla bağlantılı şeylerden bahseder.

On altıncı derste/ تعليم (Hipokrat/ ابقراط), “aklı götüren kötü ağırlardan” bahseder. (Ayrıca) hummâdan ve zaman içerisindeki sebeplerden bahseder.

On yedinci derste/ تعليم (Hipokrat/ ابقراط), *Tekaddümetü 'l-Ma 'rife*’de müzmin, zorlu ve şiddetli hastalıklardan bahseder.

(Ayrıca) bahar (mevsimi) hummâlarından, bu hastalığı yakalananlardan, meydana geldiği günlerden bahseder. (Aynı zamanda) alın ve şakaklarda meydana gelen ağırlardan, kulak ağırlarından ve bu (ağırlara) yakalananlardan bahseder.

On sekizinci derste/ تعليم (Hipokrat/ ابقراط), “boğucu boğaz ağırları, boyundaki, göğüsteki ve gözdeki/ ثقوب yılancık/ حمرة hastalığı ile (bu hastalıklara) yakalananlardaki ölüme/ هلاك götüren belirtilerden” bahseder. Ayrıca gargaranın

nedenlerinden,³⁷ oluşan urlardan/ خراجات ve eklemelerdeki şiddetli ağrılardan bahseder. (Aynı zamanda) gençlerdeki sâbit urlardan/ خراجات ve bir miktar hummânın sebeplerinden bahseder.

On dokuzunca derste/ تعليم (Hipokrat/ ابقراط), “hummâdan, kalp ağrısından, hummânın uzun sürdüğü günlerden ve hummâda oluşan ağrılardan” bahseder.

Yirminci derste/ تعليم (Hipokrat/ ابقراط), “Tekaddümetü 'l-Ma 'rife'den hüküm çıkarmak isteyenlerin nasıl (davranması) gerektiğinden ve acı verici hastalıkları geçirmek için bilmesi gerekli şeylerden” bahseder. Ayrıca (hastalıkların) dönemlerinden, belirtilerinden, senenin bölümlerinden ve ülkelerin/ buldân (hastalık) nedenlerinden bahseder. Bütün bunlar Hipokrat'ın/ ابقراط Tekaddümetü 'l-Ma 'rife adlı eserindedir.

Ehviye ve 'l-Ezmine ve 'l-Miyâh ve 'l-Emsâr adlı kitabına gelince; belirli sınırlar içerisinde ve açıklayıcı bilgilerle, özel ve genel olarak (ülkelerin) halkına gelip çatan hastalıklar ile bunların tanıdık ve farklı olanlarından bahseder.

Birinci bölümde (Hipokrat/ ابقراط) şunları söyler: “Doğru bir şekilde tıp ilmini öğrenmek isteyen kişinin öncelikle senenin zamanlarını ve (bu zamanlarda) meydana gelen olayları araştırması gerekir. Zira (bu zamanların) biri diğerine benzemez. Bilakis, biri diğerine muhalif olabilir. Belki de kendi içerisinde değişiklik gösterebilir.

İkinci bölümde (Hipokrat/ ابقراط) şunları söyler: “Seneler, (hastalıklara) kaynaklık eden, ortam oluşturan bölümleri içerisinde barındırır. (Senenin belirli vakitlerinde) meydana gelen hastalıklar birbirine benzer ve aynı seviyededir. Ancak (senenin bölümleri arasında) geçiş (miktarı) çok ise, hastalıklar belirli bir düzeyde oluşmaz ve iyileşmeleri zor olur.

Üçüncü bölümde (Hipokrat/ ابقراط) şunları söyler: “Sıcak ve soğuk rüzgârlar bedenleri değiştirir.

Dördüncü bölümde (Hipokrat/ ابقراط) şunları söyler: “Tabibin suların gücünü düşünmesi gerekir. Zira (suların) tatları ve ağırlıkları değişkendir. Aynı şekilde (suların) güçleri de değişiklik gösterir.

Beşinci bölümde (Hipokrat/ ابقراط) sular hakkında şunları söyler: “Su nasıldır? Durgun mu yoksa yumuşak mı? Sert mi, akıcı mı yoksa³⁸ Dik, kayalık bölgelerin (suları mı) yoksa düz, nemli bölgelerin (suları mı?)

Altıncı bölümde (Hipokrat/ ابقراط) şunları söyler: “Tabip, araziler/ ardîn düşünmelidir. (Bu araziler) ya susuz çorak (arazilerdir) ya da suyu bol münbit (arazilerdir.) Ya bayındır/ âmire (arazilerdir) veya taşkın (arazilerdir) ya da keskin soğuk (arazilerdir.)

³⁷ Metnin bu bölümü eksiktir.

³⁸ Metnin bu bölümü eksiktir.

Yedinci bölümde (Hipokrat/ ابقراط) şunları söyler: “İnsanların yiyeceklerinden bahsetmek gerekir. Onların lezzetleri nelerdir? Yeme ve içme çok mudur? Bolluğu mu severler? Çalışmayı mı yoksa yemeyi mi severler? (Tabibin) her ülke/ beled için bunların her birini araştırması (gerekir.)

Sekizinci bölümde (Hipokrat/ ابقراط) şunları söyledi: “Bir (hastalığın) üzerinden zaman ya da sene geçince, tabip, yiyeceklerinin değişmesi durumunda halka musallat olan hastalıkların genelini bilmek (zorundadır.)

Dokuzuncu bölümde (Hipokrat/ ابقراط) şunları söyledi: “Eğer havanın kötü olması nedeniyle hastalık söz konusu olmazsa, bu bütün şehir/ medîne halkının tümü için geçerli olmaz. Zira bu durum değişkenlik gösterir. Fakat yine de tabip bu durumu ve (etken olan) şeyleri düşünmek durumundadır. (Ayrıca) zamanların hangi yönüyle iyileştirici/ şifâ olduğunun ilmini ve hangisinin doğru olduğunu bilmek (zorundadır.) Yıldız ilmi tip ilminin küçük bir parçası değildir.

Ehviye ve 'l-Buldân kitabına gelince; muhakkak ki (Hipokrat/ ابقراط) kitabında ülkeleri/ buldân, sularını ve özelliklerini nitelemiştir. İlk söz şehirler/ müdün üzerindedir: Dört şehir/ medâin vardır. Bunların ilki Ekvator bölgesindedir/ سمت استواء. İkincisi Ferkadeyn bölgesindedir/ سمت فرقدین.³⁹ Üçüncüsü Doğu yönünün karşısında/ بزاء, dördüncüsü ise Batı yönünün karşısındadır/ بزاء.

(Hipokrat/ ابقراط) ilk (şehir üzerine) şunları söyledi: “(Bu yöredeki) her bir şehir sıcak rüzgârların karşısında/ بزاء yerleşiktir. (Rüzgârlar) kış güneşinin doğu yönünün ortasında ve (kış güneşinin) batısından (eser).⁴⁰ Burada sürekli bir esinti vardır. (Burası) Ferkadeyn’in karşısında/ بزاء ve korunaklıdır/ في كَنْ. Bu şehrin/ medîne suları çoktur ve sıcaktır. Sıcak dönemlerde ısınır, kışları ise soğur. Bu şehrin/ medîne sâkinlerinin kafaları balgamsı şekilde nemlidir. Karınları sürekli olarak çokça farklılık arzeder.

Kadınları hastadır. Âdet hallerinin çok olmasından dolayı sürekli hastalıklıdırlar. Düşük yapmazlar. Bu durum tabiatlarının bir gereği değil, bilakis hastalıklarından dolayıdır. Hamile oldukları takdirde düşürürler. Çocuklarına gelince; onlar hummâ (tetanoz)/ كزاز, astım gibi hastalıklara yakalanırlar. Erkeklerinin karınları büyür ve kanları farklılık (bozukluk)/ اختلاف gösterir. (Erkekler) *Ebyâlûs* olarak isimlendirilen bir hastalığa, kışlık ve gecelik uzun süren hummâyâ, makatta basura, yangılı hummâyâ/ حمى اللهبية, ateşli hastalıklara ve uzun süreli göz iltihabına yakalanırlar. Bütün ülkelerde/ Buldân, (erkekler) 50’li yaşa geldiklerinde, beyin kanaması ve felç geçirirler.

Kuzey yönünde/ nâhiye bulunan şehre/ medîne gelince; (Hipokrat/ ابقراط) şunları söyledi: “(Bu yöndeki) her bir şehir soğuk rüzgâr yöresinin karşısında/ بزاء yerleşiktir. (Rüzgârlar) doğu, batı ve iki kutup yönünden (eser.) Bu rüzgârlar ülkesel/

³⁹ Ferkadeyn, kutup yıldızı anlamındadır.

⁴⁰ Metinde şu şekilde geçmektedir: "هي التي وسط الشمس الشتوي وغربه"

بلادية rüzgârlardır. (Burası) sıcak rüzgârlardan korunaklıdır/ مستورة. Suları kuru, yavaş (akar) ve olanlardan daha tatlıdır.⁴¹ Bu şehrin/ medîne sâkinlerinin çoğu güçlü ve kuvvetlidir. Tabiatları incelik ve aceceliliktir.⁴² Karınları serttir. Kafaları kuru, sert ve kuvvetlidir. Fıtık olurlar. Hastalıkları akciğer iltihabı/ ذات الجنب, ateşli hastalıklar ve irin çokluğu ve damarlarının kesilmesidir. Çok yerler. Hızlı göz iltihabı görülmez. Hastalandıklarında gözleri çatlar. 30'lu yaşa geldiklerinde, burun kanaması çok görülür. Ruhsal hastalıklara/ الاسقام الكاهنية yakalanmazlar; yakalandıkları takdirde çok şiddetli olur ve ömür boyu sürer. Yaratılışları vahşidir; sakin ya da sükûnetli değildir. Sularının soğuk ve kuru olmasından dolayı kadınları kısırdir. Belki de bu nedenle âdetleri olması gerektiği gibi olmaz. Hamile kaldıklarında, doğumları zor gerçekleşir. Düşük yapmazlar. Sütlerin soğukluğundan dolayı çocukların gıdaları azalır. (Kadınlarda) hummâ (tetanoz)/ كزاز, akciğer ağrısı görülür. Kız çocukları sarı su/ الماء الاصفر (hastalığına) yakalanır. Büyüdüklerinde bu durum geçer. (Erkek çocukları) geç ihtilâm olur.

(Bir diğer) şehir/ medîne, sıcak (yaz) ve kış rüzgârlarının doğuş yeri/ مطلع olan rüzgarlar bölgesinde/ الرياح سمت yerleşiktir. Hipokrat/ افراط şunları söyledi: “(Bu yöredeki) her bir şehir/ medîne, Güneş'in doğu yönündedir/ nâhiye. Şehirler/ Medîne içerisinde en sıhhatli olanlar, Ferkadeyn yönünde/ nâhiye ve sıcak rüzgârlar yönünde/ nâhiye yerleşik olanlardır. Burada sıcaklık ve soğukluk azdır ve ılımandır/ ايسر. Halkın hastalıkları azdır. Güneş'in doğuş bölgesinde/ سمت طلوع الشمس sular parlak, berrak ve temizdir. Kokusu güzel ve yumuşaktır. Zira, buradaki hava sert değildir ve Güneş sertleşmesinin önüne geçer. Bu şehrin/ medîne sâkinlerinin yüzleri güzel renkli, parlak ve aydınlıktır. Erkeklerin sesleri demir (gibi) safıtır. Çabucak kızarlar. Bitkileri ve yeşillikleri kuvvetli ve sağlıklıdır. (Burası) kendi zatında, görünüş olarak, sıcaklığın ve soğukluğun az olması nedeniyle ilkbahar mevsimine benzer. Hastalıkları zayıf ve azdır. Kadınları çok hamile kalırlar ve kolayca doğum yaparlar.

Dördüncü şehir/ medîne, batı bölgesindedir/ سمت المغرب. Burası doğu rüzgârlarına karşı korunaklıdır/ في كَنّ. Ferkadeyn yönünden/ nâhiye sıcak ve soğuk rüzgârlar eser. Bundan dolayı hastalıkları çok olur. Suları saf ve berrak değildir. İletli havası seher (vakitlerinde) oluşur. Zira, bu şehrin/ medîne seherleri oldukça uzun sürer. Güneş doğması gereken kendi vaktinde, ilerleyip yükselene kadar doğmaz. Sıcağı şiddetli olduğu dönemlerde soğuk rüzgârlar eser. Erkekleri sarı (benizlidir.) Hastalıklar hepsine zarar verir. Sesleri kısıktır. Bilhassa sonbahar (mevsimi) günlerinde, değişimin çok olmasından dolayı gündüzleri kötüdür. İşte bunlar bu dört şehir/ müdün hakkındaki ilk bölümdür.

İkinci söz sular üzerinedir. (Sular) dört türdür. İlki, bataklıklar gibi akışı olmayan durgun sulardır. İkincisi, kaynak sularıdır. Üçüncüsü yağmur sularıdır. Dördüncüsü kar sularıdır.

⁴¹ Metinde şu şekilde geçmektedir: “مياها يابسة بطينة”

⁴² Metinde şu şekilde geçmektedir: “سوقهم الي الدقة اضطراراً”

Hipokrat/ ابقراط şunları söyledi: Görünen sular yer seviyesinde ve üstündedir ve akışı yoktur. Üzerlerine yağmur suları yağar ve (bu sularla) birlikte kâim olur ve (bulunduğu yerden) ayrılmaz. Yakıcı (yaz) güneşi sürekli olarak üzerine doğar. (Sonunda) kötü ve renksiz (bir su) oluşur. Bu su kötü olup rengi yoktur ve safra ortaya çıkarır. Kış mevsiminde soğuk, katı, bulanık ve balgamsıdır. Bu sudan içen kişi, ses kısıklığına ve dalak⁴³ yakalanır. Karınları büyür, köprücük kemikleri ve yüzleri zayıflar ve öksürür. Halkının (ağız) tadı çoğalır, susuzlukları azalır. Hem yazları hem de kışları hastalıktan kurtulamazlar. Sarı su/ الماء الاصفر (hastalığına) yakalanırlar. Sıcak dönemlerde, (kendilerinde bir takım) akıntılar/ اغراس meydana gelir. Ateşli hummâ/ حمي ريع uzun sürer. Bu topluluğun gençleri akciğer ağrısı ve akıllarının donuklaşması/ تخثر (gibi) hastalıklara yakalanırlar. Yaşlılarına gelince; yanma sonrası karınlarının kurumasına neden olan yangılı hummâya/ حمي الهيبة yakalanırlar. Kadınlara gelince; onlar beyaz balgamdan kaynaklanan çeşitli urlu (hastalıklara) yakalanırlar. Kolayca hamile kalamazlar ve zorlukla doğururlar. (Doğurdıkları) çocukları büyücek olur. (Ancak) bunların her biri (büyüdükçe) zayıflayıp incelirler. Çocuklarda göbek fıtığı/ أدره, erkeklerde (çeşitli) hastalıklar ve bacaklarında yaralar görülür. Uzun ömürlü olmazlar. Zaman içerisinde hızla yaşlanırlar. Kadınları hamile kaldıklarını zannederler; ancak (hamile) olmadıkları ortaya çıkar.

Bazı kayalardan çıkan kaynak suları sert olduğundan dolayı kötüdür. Sıcaklığın şiddetli olması nedeniyle, sıcak yerlerden, demir, bakır, gümüş, altın, kükürt/ kibrît, şap, zift ve soda (nitron) madenlerinin (buldukları) yerlerden çıkan kaynak sular vardır. Bu yerlerin suları faydalı olmayıp, bilakis genel olarak serttir. Bu sulardan içenlerde idrar zorluğu ve şiddetli farklılık (bozukluk)/ اختلاف görülür.

Yüksek yerlerden ve topraklı tepelerden akan sular en üstün ve sağlıklı sulardır. Tatlı olduğundan dolayı başka bir şey içmeye gerek kalmaz. Kışları sıcak, yazları ise soğuk olur. Derinlerden gelen kaynak suların durumu bu şekildedir.

Bu suların en iyisi, güneş ufkundan, bilhassa yazları doğudan Zira (bu sular) beyaz, berrak ve güzel kokuludur. Tuzlu sular ise yavaş şekilde sızar ve serttirler. İhtiyaç olmadan bu sulardan içenlere herhangi bir faydası olmaz. Belki birtakım insanlara ve hastalıklara iyi gelebilir. Tadında tuz olan suların tamamı kötü ve zararlıdır. Güneşin doğduğu bölgede/ سمت شرق الشمس bulunan bütün kaynaklar ve suları en iyi sulardır.

Daha sonra, sıcak güneş ufku ile sıcak batı arasında yer alan kaynaklar vardır. (Bunlar içerisinde) en üstün olanlar doğuya meyilli olanlardır. Daha sonra kış güneşi ile yakıcı (yaz) güneşinin batış (yönü) arasında bulunanlar ve güney yönünde/ nâhiye bulunanlar gelir. Kışlık doğu ve batı ufkunda, (yani) güney yönünde/ nâhiye bulunan kaynaklara gelince; bu sular gerçekten kötüdür. Fakat kuzey yönünde/ nâhiye olan

⁴³ Metnin bu bölümü eksiktir.

sular iyidir. Karnı sert olan kişi, saf ve hafif sulardan içtiği takdirde (kendisine) faydalı olur. Karnı yumuşak, esnek ve balgamsı olanlar için ise zararlıdır. Muhakkak ki tuzlu sular karında ishale neden olur.⁴⁴ hata etmiştir.

Yağmur suları hafif ve tatlıdır. Güneş bu suların hafifliğini ve inceliğini alır. Nehirlerden, denizlerden ve nemli yerlerden sular (yukarıya doğru) yükselir. Bu nedenledir ki, yağmur suları, kış rüzgârları dolayısıyla toplandığından dolayı kokuşur ve kötü bir koku yayar. Hızla yoğunlaşır ve (durumu) değişir. Güneşin kuruttuğu nem ayrı olup, (bu nem) havada asılı kalır. Eğer tümüyle toplanır ve birbirine zıt rüzgârlara maruz kalırsa, işte o zaman yer düşer. Bilhassa karşılaşma/ mukâyese olması gerektiği gibi ya da daha çok olur, bulutların toplanması sağlam bir şekilde oluşur. (Bu bulutlar) bir diğer rüzgâr ile karşılaşır dağılır. İlk bulutlarla bir araya gelip, keşişirse, işte o zaman nem, ağır olması nedeniyle yere iner. (Bu nemi) rüzgârlar dağıtır ve (böylelikle) bol yağmur yağar. İşte bu sular da en üstün sulardır. Ancak kokusunun kötü olması zorunludur. Bu sulardan içen kişi, ses boğukluğuna, öksürüğe ve ses kısıklığına maruz kalır. Eğer (yağmur suyuyla) yemek pişirilirse, (bu yemeğin) bir faydası olmaz.

Kar ve buzdan oluşan sulara gelince; bunları tamamı kötüdür. Bir kere donduğu takdirde, tekrar ilk haline dönmez. Zira, suda bulunan hafiflik, saflık, berraklık ve tatlılık, donmaktan (dolayı) uçup gider. Su bulanık olduğu takdirde olduğu şekilde kalır. Bilinmelidir ki, kış günlerinde bir kap içerisinde belirli bir miktarda (su doldurulup) gökyüzünün altında dondurulur ve sonra tekrar güneşe bırakılır ve erirse, suyun ölçüğünün eksildiği görülür. İşte bu durum, suyun yumuşaklığının/ latif arttığına göstergesidir. Üzerinde donma meydana gelmez. (Yumuşaklığı) artmaz ve uzaklaşıp gitmez.⁴⁵ Kar suları en kötü sulardır. İnsanlar farklı sular içerse, idrar zorluğu, mesânede taş, kasık ağrısı, kalçalarda ağrı ve kadınlarda fitik gibi hastalıklara yakalanır. Bilhassa geniş nehirlere dökülen nehirlerin, farklı sellerin döküldüğü gölün sularından (içenler de bu hastalıklara yakalanır.) Çünkü (bu sular) tatlı, tuzlu ve şaplıdır. (Bir diğer kötü su türü) sıcak yerlerdeki sel sularıdır. Bu sulardan içildiği takdirde (çeşitli) hastalıklara yakalanır. Kötü süt emzikli kadınların mesânelerinde taşa neden olur. (Diğer) kadınlarda taş meydana gelmez; zira tenâsül organları geniştir.

Üçüncü söz, hastalıklı ve sağlıklı/ سليمة (oluşlarına göre) zamanlar üzerinedir. Hipokrat/ ابقراط şunları söyledi: “Yıldızların ve diğer (gök cisimlerinin) doğuşları gerektiği gibi olursa, sonbahar (mevsiminde) sular çok, kış (mevsiminde) az olur. Hava çokça açık olmaz. Soğuk ise normalin üzerinde olur. İlkbahar (mevsiminde) ve sıcak dönemlerde sular havalarda sular mutedil olur. (Zaman) sağlıklı ve havası da sıhhatli olur.

Eğer kış (mevsimi) kuzeyde kuru olursa, güneyde ilkbahar (mevsimi) çok yağmurlu olur. Yaz (mevsiminde) insanlar hummâya ve göz iltihabına yakalanırlar.

⁴⁴ Metnin bu bölümü eksiktir.

⁴⁵ Metnin bu bölümü eksiktir.

Bütün nemli tabiatlılarda akıntı bozukluğuna/ اختلاف الاغراس neden olur. Kelb olarak isimlendirilen Şi'râ yıldızının doğuş vaktinde yağmur ve kış çok olur, gökyüzünü bulutlar kaplar. Hastalıklar ortadan kalkar ve sonbaharın sağlıklı olması beklenir. Bu şekilde olmadığı takdirde, çocuklarda ve kadınlarda ölümler (görülür), yaşlılar azalır. (Ölümden) kurtulsa dahi, ateşli hummâya/ حمى ربع yakalanır. Belki de (bu insanların) hepsinde sarı su/ الماء الاصفر toplanması meydana gelir.

Eğer kış (mevsimi) güneyde çok yağmurlu olursa, kuzeyde ilkbahar (mevsimi) kuru olur. Hamilerkadınlar ilkbahar (mevsiminde) düşük yapar. Eğer doğururlarsa, çocukları hastalıklı olurlar. Ya o anda ölürlere, ya da çelimsiz bir şekilde yaşarlar. Diğer insanlara gelince; (bedenlerinde) farklılıklara (bozukluk)/ اختلاف ve kuru göz iltihabına ağrısına maruz kalırlar. Diğer bir kısmı başından akciğerine doğru nezleye yakalanır. Balgamı (olanlar)/ مبلغمين ile kadınlara gelince; onlarda akıntı bozukluğu/ اختلاف الاغراس görülür. Safra kesesine/ مرّة صفراء (hastalığı olanlara) gelince;⁴⁶ derilerinin inceliğinden ve sinirlerinin solgunluğundan dolayı nezleye yakalanırlar. Belki ansızın ölürlere ve belki de sağ tarafları felç olur.

Güneşin doğduğu (yönün) karşısında bulunan şehirlere/ emsâr gelince; rüzgârları sağlıklı/ سليمة suları ise derindir. Hava değişiminin verdiği zarar çok azdır. Her şehir/ medîne halkı sıcak ve kumlu su içer. Doğu bölgesi/ سمت الشرق yerleşik/ موضوعة, rüzgârları sağlıklı/ سليمة değildir. Hava değişimi halkına zarar verir. Eğer yaz (mevsimi) genel olarak kuru olursa, hastalıklar hızlıca ortadan kalkar. Eğer yağmurlar çok olursa, hastalıkların (süresi) uzar. Eğer insanlardan birisinde, bu hastalıklar dolayısıyla, (bedeninde) veya karnında bir yara/ قرحة oluşur veya sarı su/ الماء الاصفر (hastalığına) yakalanırsa ölür. Karnında bir çıban veya sarı su/ الماء الاصفر (hastalığı) oluşursa ölüme/ هلاك götürür.

Eğer güneyde yaz (mevsimi) çok yağmurlu olursa, sonbahar (mevsimi) kış gibi kuru ve hastalıklı geçer. Balgamı (olanlar)/ مبلغمين, yaşlılar, 40'lı yaşlarında olanlar *kavsûs* olarak isimlendirilen hummâya yakalanırlar. Safra kesesi/ مرّة صفراء (hastalığı olanlara) gelince; onlar akciğer iltihabına/ ذات الجنب ve akciğer ağrısına yakalanırlar.

Yaz (mevsimi) güneyde kuru olursa, sonbahar (mevsimi) kuzeyde bol yağmurlu olur. İnsanlar baş ağrısına, öksürüğe, ses kısıklığına ve şiddetli nezleye yakalanırlar. Bazıları ise vereme yakalanır.

Yaz (mevsimi) kuzeyde kuru olursa, Şi'râ yıldızının doğuşu esnasında yağmur yağmaz. (Bu durum) balgamdan ve nemden (şikâyeti olanlara için) faydalıdır. Safra kesesi/ مرّة صفراء (hastalığı olanlara) ise zarar verir. Belki de (safra kesesi hastalığı) siyah safra/ مرة السوداء (hastalığına) dönüşebilir. İşte bu çok (miktardeki) değişim, güneşin dönüşümündendir/ tasarruf. Yazlık dönüşüm/ tasarruf kışlık değişimden daha fazladır. Sonbaharlık değişim ilkbaharlık (değişimden) daha fazladır. Yer düzeyinde/ müsteviyen olmayan her bir şehrin/ beled zaman değişimi çoktur. Zira,

⁴⁶ Metnin bu bölümü eksiktir.

(buralarda) uzun, yüksek ve yalçın dağlar yer alır. İçerisinde kocaman, uzun ve yüksek dağlar vardır. Yer düzeyinde/ müsteviyen olan her bir şehrin/ beled zaman değişimi ise azdır.

Daha sonra Hipokrat/ ابقراط, insanların yüzlerinin ve durumlarının farklı/ اختلاف, yaratılışlarının ılıman/ mu'tedil olması ve birisinin bir başkasına benzemesinin sebepleri ve (bütün bunların) zamanın ve (yıldızların) doğuşunun bir araya gelmesi/ ittifâk ile (gerçekleşmesinden) bahseder. Aynı zamanda (Hipokrat/ ابقراط) çocuklarının az ve çok olmasına göre kadınların ve erkeklerin hallerinden ve neslin devamını ve kesilmesini gerektiren durumlardan bahseder. Şunları söylüyorlar: “Muhakkak ki, yer düzeyinde/ müsteviyen, yalçın ve suyu bol şehirlerin/ bilâd sâkinleri yüzleri güzel, bedenleri büyük olur. Tabiatları yumuşaklık ve yavaşlık (şeklinde) olur. Ancak şiddet halkı ve cesur değıllerdir. Yumuşak/ رقيقة ve suyu az olan, çorak yerde yerleşik olanların, havasının mizacı ılıman/ mu'tedil değıldir. Yüzleri serttir. (Yüzlerinin) renkleri sarıya veya siyaha çalar. Tabiatları kötüdür. Kızgınlıkları şiddetlidir. Tabiatları biri diğerdinden farklıdır. Zira zamanın farklılığı/ اختلاف tabiatlarının farklılığına/ اختلاف neden olur. Daha sonra, zaman içerisinde şehirlerin/ bilâd beslenmesi su ile (gerçekleşir.) Zira, şehirlerden/ bilâd öte, insanların beslenmesi su iledir.

Hipokrat/ ابقراط daha sonra bir mevkiden bir başka mevkiye esen rüzgârlardan ve (rüzgâr) esmelerinden bahseder. (Hipokrat/ ابقراط) rüzgârları dörde ayırarak şunları söyledi: “Muhakkak rüzgârlar hava geçişlerinden/ tehallül oluşur. (Rüzgârların) kaynağı hava kütlelerinin birbirleriyle çarpışmasıdır. İşte bu (bilgiler) Câlînûs'un⁴⁷ yorumladığı Hipokrat'ın/ ابقراط *Ehviye ve'l-Ezmine*'de sunulmuştur. (Câlînûs) Hipokrat'ın/ ابقراط (sunumlarını) bölüm bölüm ve anlam anlam şerh etmiştir.

Hipokrat'ın/ ابقراط güvenilen ve kendisine başvuru kitapları ve hedefleri bunlardır. Câlînûs (Hipokrat'ın) bütün açıklamalarını yorumlayıp şerh etmiş, sözlerini açıklayıp, bunları ne anlama geldiklerini izah etmiştir.

Mâü'ş-Şair kitabına gelince; (bu kitap) göğüs ve akciğer ağrısı, yangılı akciğer rahatsızlığı/ برسام, yakıcı hummâ/ المحرقه حمى olarak isimlendirilen şiddetli hastalıklardan bahseder. (Ayrıca) ve arpa suyunun nasıl içileceğinden, içme günlerinden, nasıl tedbir alınacağından, içmenin gerekli olduğu vakitlerden, içilmemesi gereken vakitlerden ve (içtikten sonra) nelerin yenilmesi gerektiğinden (bahseder.) (Ayrıca) şiddetli illetlerin ve yakıcı hastalıklarında türlerinden bahseder ve her bir türden söz eder.

Erkân olarak isimlendirilen kitabına gelince; Buradaki erkândan kasıt dört tabiattır. (Bunlar:) Sıcaklık, nemlilik, soğukluk ve kuruluuktur. Bedenin erkânları ise, sinirler, damarlar, kemikler, deri ve kandır. İşte bu erkân, âlemin düzenidir.

⁴⁷ Câlînûs, İslâm tbbını etkileyen ünlü Grek tabip ve filozofudur. Bkz: İlhan Kutluer, “Câlînûs”, *DİA*, C: 7, s. 32.

Hipokrat/ ابقراط şunları söyledi: “Eğer cisimler (bedenler) tek bir şeyden ol(uş)saydı, ağırlar ona asla ulaşmazdı. Fakat (cisimler) farklı şeylerden, birbirine uzak biri diğerine zarar veren tabiatlardan (oluşur.) İnsanların ve diğer hayvanların tabiatları bu özellikte olduğu takdirde, insanın tek bir şeyden oluşmaması zorunludur. Aynı şekilde diğer tabiatlar da bu şekildedir. Muhakkak ki tabiatın düzeni nem, kuru, sıcak ve soğuktur. (Hipokrat) bu konuları açık bir şekilde bir şekilde anlatmaktadır.

Hipokrat’ın/ ابقراط öğrencileri kitaplarını tercüme ettiler. İçlerinden birisi ilmine ve üstünlüğüne saygı olarak kitabını ona nisbet etti. Onlardan birisi *Kitabü’l-Eşcâr ve’l-Akâkîr*’in yazarı Dioskorides’tir/ دياسقوريدس.⁴⁸ Muhakkak ki o ağaçların faydaları üzerine kitap yazmış, her bir ağacın şeklini çizmiştir. Onlardan birisi, içerisinde bedeninin nitelikleri (üzerine bilgiler bulunan) *Kennâs*’ın yazarı Erascânîs’tir/ ارسجانس.

(Hipokrat’tan) en hikmetli hakîm, tıp âleminin en mühim ve anlayışlı (şahsiyeti), Hipokrat’ın/ ابقراط kitabını yorumlayan Câlînûs’tur/ جالينوس. Aralarında uzun bir zaman ve seneler bulunmaktadır. Bütün bunların dışında (Câlînûs) Hipokrat’ın/ ابقراط hikmetini takip edip, ilmide ona tâbi olmuş, kitaplarını yorumlamıştır. Tıp alanında kendisine güvenilen ve müracaat edilen çok miltarda kitap yazmıştır. Filozof, mantıkçı ve hakîm birisiydi.

(Câlînûs’un) kitaplarının ilki, *Kitab-ü fî Firaki’t-Tıbbi’l-Muhâlîfe Ba’duhâ Ba’dan fî’l-Cins*’tir. (Bu firkaların ilki) görüş, düşünce ve kıyas firkasıdır. İkincisi tecrübe firkası, üçüncüsü ise ustalık (ileri görüşlülük)/ حیل firkasıdır.

Kitâb fi’t-Ta’âm/ Yemekler üzerine,

Kitâb fi Nabdi’l-Urûk/ Damarların nabzı üzerine,

Kitâb fi Teşrihi’l-Asab/ Sinirlerin anatomisi üzerine,

Kitâb fi Teşrihi’l-Urûk ve’l-Evrâd/ Damarların ve toplardamarların anatomisi üzerine,

17 makaleden oluşan *Kitâb fi Menâfi’i’l-A’dâ’*/ Uzuvarları faydaları üzerine,

Kitâb fi Teşrihi’r-Rahm/ Rahimin anatomisi üzerine,

Kitâb fi Alâmâti’l-Ayn/ Göz alametleri üzerine,

Kitâb fi Tıbb Ashâbü’t-Tecârib/ Tecrübe sahiplerine göre tıp üzerine,

Akciğer ve göğüs davranışları üzerine üç makale,

15 makaleden oluşan *Kitâbü’t-Teşrihü’l-Kebîr*/ Büyük Anatomi Kitabı. İlk makale ellerdeki nemlilik ve ve kaslar üzerinedir.

İkinci (makale) ayaklardaki kaslar üzerinedir.

⁴⁸ Dioskorides, hekim ve farmakoloji bilginidir. Osmanlı dönemi kitaplarda adı Skoridos olarak geçmiştir.

Üçüncü (makale) ellerde ve ayaklarda bulunan sinirler, damarlar ve toplardamarlar üzerinedir.

Dördüncü (makale) yanakları ve dudakları hareket ettiren kaslar ile alt çeneyi başa, boyuna ve omuzlara doğru hareket ettiren kaslar üzerinedir.

Beşinci makale, göğüs kasları ile belin iki yakasındaki kaslar ve omurga kasları üzerinedir.

Altıncı makale, sindirim organları/ آلات الغذاء üzerinedir. Bunlar barsaklar, karın, karaciğer, dalak, böbrek, mesâne, safra kesesi/ مرارة ve buna benzer (organlardır.)

Yedinci makale, kalp anatomisi üzerinedir.

Sekizinci makale, göğsün bölümleri üzerinedir.

Dokuzuncu makale, kalp anatomisi üzerinedir.

Onuncu makale, gözlerin, dilin ve yemek borusu ile bunlar ilişkili olanların anatomisi üzerinedir.

On birinci makale, gırtlak ve ona bağlı olan kemikler ve alt tarafındaki sinirler üzerinedir.

On ikinci makale, doğum organlarını/ آلات التوليد anatomisi, yani meni, rahim ve üreme organları üzerinedir.

On üçüncü makale, atar damarların anatomisi üzerinedir. Bunlar kan damarları ve diğer damarlardır.

On dördüncü makale, beyindeki sinirler üzerinedir.

On beşinci makale, omurgadaki sinirler üzerinedir.

Bu çok sayıda makalesinin dışında kendisinin anatomi üzerine bir kitabı daha vardır.

(Bu kitabı) deri, saç, tırnak, et, yağ, yüz etleri, kalp zarı gibi bazı organlardaki zarlar, mide, böbrekler, karaciğer, kasıklar, göğüs ile karın arasını ayıran kaslar, kanallar, atar damarlar, damarlardan kan alma, damarların nereden başladığı, iki böbrek, mesâne ve tenâsül uzvu arasında idrar kanalları, çocuklarda mesaneden göbeğe kadar (idrar) kanalları, safra kesesi/ مرارة صفراء damarları, gözenekler, burun delikleri, kulaklar ve dış kanalları, akciğer borusu ile (akciğer borusunda) ve akciğerde oluşan şeyler, memelerde süt bulunan damarlar ve bedendeki diğer ayrı (uzuvlar) üzerinedir. Bunlar ise içinden nemli (şeyler geçen) damarlar, boşaltıma (yardımcı olan) damarlar, başta olan durumlar ve birleşme (yerleri), lekeler ve birleşme (yerleri) şeklinde yüzde ve alt çenede olan durumlar, dişler, akciğer borusunun baş tarafındaki kemikler ve iki taraftan ona bitişik olanlar, karın bölgesindeki yassı kemikler, kalçalar, kaburgalar, omuzlar, sırtlar, köprücük kemikleri, pazular, bacak kemikleri, eldeki ve parmaklardaki kemikler, kalça ve dirsek kemikleri ile el ve ayak baş parmakları, bacak kemikleri, ayak kemikleri, beyin üzerindeki zarları ile birlikte kafatası, yüzün tamamında bulunan sinirler,

şakaklardaki kaslar, çiğnemeyi sağlayan kaslar, yanakları, dudakları ve dili hareket ettiren kaslar, ve bu kaslarla hareket eden (diğer yerler) ve gözleri hareket ettiren kaslardır. Ayrıca ağızdan, dudaklardan, diş etlerinden, küçük dilden, yutak tabakasından, genizden/ نغانغ, burundan, burun deliklerinden, kulaklardan, boyundan ve buradaki kaslardan, parmaklardaki kaslardan, köprücük kemiğinin altındaki kaslardan, boynun tabiatından, diyafram kaslarından ve kol (bilek) kaslarından bahseder. Anatomi üzerine söylediklerinin hedefleri bunlardır.

Nefis hastalıkları üzerine iki makale,

Kitâbü'l-Kuvâ't-Tabî'iyye fi'l-Efâlün-Nefsiyye/ Tabîi kuvvet ve nefsî eylemler üzerine,

Kanlı idrar üzerine makale,

İshal edici ilaçlar üzerine makale,

Kitâbü-Ârâu İbukrât ve Eflâtûn fi Kuve'n-Nefsü'n-Nâtuka isimli kitap/ Konuşan Nefsin Kuvvetleri Üzerine Hipokrat'ın/ ابقراط ve Eflatun'un/ افلاطون Görüşleri isimli kitap tahayyül, düşünce ve hafıza üzerinedir. (Bu kitapta) şunları söyledi: “Muhakkak ki beyin sinir (sisteminin) başıdır. Kalp, atardamarların başıdır. Karaciğer atmayan (diğer) damarların başıdır.” (Bu kitapta) bedenini düzenini sağlayan güçler 10 makalede, organların faydaları 10 makalede (anlatılmıştır.)

Kitâbü'l-Anâsır'da sıcaklık, soğukluk, nemlilik ve kuruluk şeklinde bütün cisimlerin geneline şâmil olan ve oluş ve bozulmaya/ الكون و الفساد öncülük eden unsurlardan bahseder. Bu unsurlar, toprak, ateş, hava ve sudur. İnsan bedeninin unsurları kan, balgam, siyah ve sarı safra keseleridir/ مرتان الصفراء و السوداء.

Kitâbü'l-Emzice, insan bedenlerinin huylarının sınıflandırılması, üstün beden oluşumu, beden verimliliği, düzgün olmayan kötü huylar, bir araya getirilmiş/ mürekkebe ilaçlar ve bulunması kolay olan ilaçlar üzerine üç makaleden oluşur.

Kitâb fi Hıfzu'l-Esıhhâ/ Sağlığın korunması üzerine,

Kitâb fi'l-Et'ime/ Yemekler üzerine,

Kitâb fi'l-Keymûsü'l-Ceyyid ve'r-Reddiyyü/ İyi ve kötü mide içeriği üzerine,

Kitâb fi Tedbiri'l-Mulatta/ Rahatlatıcıların uygulanması üzerine,

Hastalıkların sınıflandırılması üzerine makale,

Hastalıkların illetleri üzerine makale,

Hastalıkların sınıflandırılması üzerine makale,

Doğal dış sertlik üzerine makale,

Fazla doyum üzerine makale,

Hummâların ve iç hastalıkların tasnifi üzerine iki makale,

Kitâb fi Ezmâni 'l-Emrâd/ Hastalıkların zamanları üzerine,

Kitâb fi Asri 'n-Nefs/ Nefsin zorluğu üzerine,

Kitâb fi 'l-Buhrânât/ Buhranlar üzerine,

Kitâb fi Nabdi 'l-Urûk/ Damarların nabzı üzerine (olan kitapta) bütün nabız türleri, nabız türlerini hareket ettiren sebepler 16 makalede anlatılır.

Kitâb-ü Hiletü 'l-Ber 'i/ İyileşme yöntemleri üzerine (olan kitap) açıklayıcı bir kitaptır. İçerisinde bütün hastalıklardan iyileşme yolları ve takip edilmesi gereken metotlardan (bahsedilir.)

Ulaşan hastalıklar/ *علل الواصلة* üzerine makalede, hasta ile uzak hastalıklar arasında yer alan yakın hastalıklardan (bahseder.)

Bedendeki kanlı idrar üzerine makale,

Kitâb fi Fırkati Ashâbi 'l-Hiyel/ Hile sahiplerinin fırkası üzerine,

Verem üzerine makale,

Emzikli bebeklerin tedavisi üzerine makale,

Şiddetli hastalıklara karşı Hipokrat'ın/ *ابقراط* uygulamaları üzerine makale,

Damarlardan kan alma üzerine makale. Böylelikle Hipokrat'ın/ *ابقراط* kitaplarını bölüm bölüm, paragraf paragraf olmak üzere yorumlamıştır.

Hipokrat/ *ابقراط* hakîmlerin ileri gelenlerinden ve başı olan, aynı zamanda hikmeti ilk olarak dile getiren ve (bundan sonra) kendisinden duyulmuş olarak hafızalara yer eden Sokrat'ı/ *سقراط*⁴⁹ izlemiştir.

Anlattıklarına göre, Tîmâvus/ *طيماموس* kendisine: “Ey muallim! Niye (kendi) hikmetini kitaplar halinde bir araya getirmiyorsun?” dedi. (Sokrat) ona: “Ey Tîmâvus/ *طيماموس*! Ölmüş hayvanların derilerine ne kadar güvenirsin? Kalıcı hayatın cevherlerini ne derece şiddetli töhmet altında bırakırsın? İlimin varlığı nasıl cehâlet madenindedir? Bunun sebebi nasıl olur da aklın bir unsurudur?” dedi. Bunun üzerine öğrencisi İtabtaş/ *ابعطيطش*: “Benim için, senden kalacak bir kitap tamamlasaydın.” dedi. (Sokrat:) “Hikmetin koyun derilerine hiçbir zaman ihtiyacı olmaz.” dedi.

Öğrencilerinden birisi: “Keşke hikmetinden akıllarımızı ölçecek bir kitap hazırlasaydın.” dedi. Sokrat/ *سقراط* ona: “Koyunun derilerine (yazılmış) hikmete rağbet etme! Böylelikle ilmin ve lisanın daha açıklayıcı olur.” dedi.

Vefatı yaklaştığında, öğrencileri kendisinden müracaat edecekleri bir hikmet sağlamasını istediler.

(Onlarla) güzel ahlak üzerine konuştu. Daha sonra felek üzerine konuştu. (Kitabın yazarı:) “Uyuşuk bir haldeydi. Zira zehir içirilmişti ve öldü.”

⁴⁹ Sokrat, antik felsefede önemli bir dönüşüm gerçekleştiren Yunan filozofudur. Bkz: Mahmut Kaya, “Sokrat”, *DİA*, C: 37, s. 352.

Daha sonra Pisagor/ فيثاغورس⁵⁰ gelir. Sayılar/ اعداد ve geometri/ هندسة üzerine ilk söz söyleyen kişidir. Besteler yaptı ve ud çaldı. Augustus/ اغسطس denilen hükümdarın dönemiydi. Ondan kaçtı. (Augustus) onu takip etti. Pisagor/ فيثاغورس gemiye binerek, adada bulunan bir tapınağa/ هيكل vardı. Hükümdar (tapınağı) ateşe vererek onu yaktı.

Pisagor'un/ فيثاغورس Arşimed/ ارشيمدس⁵¹ denilen bir öğrencisi vardı. Yakıcı aynalar yaparak denizdeki düşman gemilerini yakmıştır.

Onlardan bir diğeri *Yetim* denilen Belînûs Neccâr'dır/ بليونس النجار⁵² Tılsımların/ طلسمات yazarı olup, her şeye bir tılsım yapmıştır.

Onlardan bir diğeri bölümleme/ قسمة ve geometri/ هندسة ve çeşitli felsefe (alanlarının) yazarı olan Ücânes'tir/ اوجانس. Kendisine Diyûcânus Kelb/ ديوجانس الكلب denirdi.⁵³ “Neden seni “kelb” şeklinde isimlendirdiler?” denilince, (cevaben:) “Çünkü kötülere karşı hırlar, iyilere kuyruk sallar ve sokaklarda kalırım.” dedi.

Onlardan bir diğeri *Muhânîkâ* yazarı Eflimûn'dur/ افليمون. (Muhânîkâ) suda yapılmış resim gibi oluşan hareketlerdir. Başka bir hareket ettirici unsur olmadan onu su hareketlendirir ve bir mevkiden çıkarıp, bir başka mevkiye yerleştirir. Ayrıca (Muhânîkâ), başka bir hareket ettirici unsur olmadan, suda hareket eden aletlerdir. (Aletler) sudan çıkarıldığında, (su, resmi) yutar. Tekrar sudan çıkarıldığında (ise) gerçek (bir resme) dönüşür. İşte onun bu şekilde (suda) yapılmış gerçekçi şekilleri vardır.

Onlardan bir diğeri *Ferâse* ve *Kitâb-ü Beyyin* yazarı Eflimûn'dur/ افليمون. (Kitabında) yaratılıştaki ferâsete delâlet eden seslerden, şekillerden ve bunların delillerinden (bahseder.)

Onlardan bir diğeri Dîmukrâtîs'tir/ ديمقراطيس. Âlemin boşluktan mürekkep olduğunu düşünüyordu. Hayvanların tabiatları ve bunlardan insanların tabiatların uyanlar üzerine bir kitabı vardır.

Onlardan bir diğeri Eflâtûn'dur/ افلاطون⁵⁴ Sokrat'ın/ سقرات öğrencisiydi. Hipokrat'ın/ ابقرات beden ve özellikleri hakkında konuşması gibi, o da nefis ve

⁵⁰ Pisagor, ünlü Grek filozofu, matematikçi ve astronomdur. Bkz: Melek Dosay Gökdoğan, “Pisagor”, *DİA*, C: 34, s. 292.

⁵¹ Arşimed, antik dünyanın ilk ve en büyük bilim adamı olarak kabul edilir. Hidrostatikin ve mekanikin temelini atmıştır.

⁵² Belînûs, eserleri ve panteist görüşleri Müslümanlarca tanınan I. yüzyıl Stoacı-Pythagorasçı Grek filozofudur. Bkz: Sargon Erdem, “Apollonios, Tyanalı”, *DİA*, C: 3, s. 240.

⁵³ Diyojen, MÖ 412 (ya da MÖ 404)-MÖ 323 yılları arasında yaşamış Kinik felsefesinin öncüsü olan ünlü filozoftur.

⁵⁴ Eflâtûn, İslâm felsefesi üzerinde önemli etkileri olan İlkçağ Yunan filozofudur. Bkz: Fahrettin Olguner, “Eflâtûn”, *DİA*, C: 10, s. 469.

özellikleri hakkında konuşmuştur. Bunun üzerine şunları söyledi: “Muhakkak ki nefsin üç kuvveti vardır: Birincisi beyindedir ve onunla düşünce ve görüş oluşur. İkincisi kalptedir ve onunla kızgınlık ve cesaret oluşur.

Üçüncüsü karaciğerdedir ve onunla şehvet ve sevgi oluşur.” Daha sonra sözü nefsanî ruha getirdi ve bütün uzuvları niteledi. Daha sonra nefsi düzelten ve bozan şeylerden bahsederek şunları söyledi: “Muhakkak ki her ayıp nefsin kurtuluşunun tersine (bir eylemdir.) Hayatı sadece iyi bir olgu/صالحة olarak değerlendiremeyiz. Ancak ölüm iyi bir olgudur/صالح. Hayatı ve ölümü iki iyi olgu/صالحين saymamız gerekir.

Onlardan bir diğeri Uklîdes'tir/اقليدس.⁵⁵ Aritmetik/حساب üzerine *Kitâb-ü Uklîdes*'in yazarıdır. Uklîdes/اقليدس (kelimesinin) yorumu, aritmetik/حساب bilgisine öncülük eden Batlamyus'un/بطليموس⁵⁶ dediği gibi, “anahtar/ miftâh” demektir. Zira (Uklîdes) yıldızlar üzerine olan *Kitâbü'l-Mecisti*'nin⁵⁷ anahtarıdır/ miftâh. Aynı zamanda, yıldız yörüngelerini (oluşturan) dairelerin parçaları olan yaylar üzerine düşen veterler⁵⁸ hakkındaki bilginin anahtarıdır/ miftâh. Münecimler, boylamda ve enlemde yıldızların seyrini, süratini, yavaşlığını, istikametini, geri dönüşünü, doğuşunu ve batışını ve ışınların izdüşümünü düzenlemek için bunu Kerdcât/كردجات olarak isimlendirirler. Aynı zamanda (Uklîdes) gece ve gündüz saatlerinin ilmi, burçların doğuşu, bunların yeryüzündeki iklimlerde (gerçekleşen) farklılıklar/اختلاف, kavuşmalarının ve karşılaşmalarının aritmetiği/حساب, Güneş ve Ay tutulmaları, gökyüzünün her tarafından, yeryüzünün ufukları konusundaki görüş farklılıkları konusunda (anahtardır.)

Kitâb-ü Uklîdes 13 makaleden oluşur. Bu 13 makalede açıklayıcı ve delil niteliğinde 452 şekil vardır. Aritmetik/حساب ilmini öğrenmek isteyenler için, aritmetiğin/حساب her bir bölümünü anlamak kolaydır. Zira (öğrenmek isteyenlere) açılım sağlar. (Kitap) ilmin ilerlemesine katkı sağlayan sebepler ve bunun, etrafı bilinenler ile kuşatılmış bilgisi ile başlar. Bunlar: Bilgi/ Haber, örnek/ misal, karşı görüş/ halef, düzen/ tertîb, ayırım/ fasl, delil/ burhân ve sonuçtur/ tamâm. Bilgiye/ Haber gelince; yorumlamadan önce, cümle şeklindeki öncül bilgidir/ haber. Örnek/ misal ise hakkında bilgi/ haber verilen şeyin şekillerle çizimidir. (Bir başka deyişle) bilginin/ haber anlamının nitelikleriyle birlikte delillendirilmesidir. Karşı görüş/ hilâf ise örneğin/ misâl tersidir. Bilginin/ Haber, mümkün olmayacak şekilde kullanılmasıdır. Düzen/ Tertîb ise işin ilimde ilerlemiş olanların ittifak ettikleri şekilde gerçekleştirilmesidir. Ayırım/ Fasl ise mümkün olan bilgi/ haber ile mümkün olmayan bilgi/ haber arasındaki ayırımdır/ fasl. Delil/ Burhân ise bilginin/ haber

⁵⁵ Öklid, İlkçağ'ın en ünlü matematikçisidir. Bkz: Hüseyin Gazi Topdemir, “Öklid”, *DİA*, C: 34, s. 24.

⁵⁶ Batlamyus, İslâm astronomisi üzerinde önemli etkileri olan İskenderiyeli astronom, matematikçi, coğrafyacı ve müzik bilginidir. Bkz: Cengiz Aydın-Gülseren Aydın, “Batlamyus”, *DİA*, C: 5, s. 196.

⁵⁷ Mecistî, Batlamyus'un (ö. 168 [?]) astronomiye dair *Sintaksis* veya *Matematikis Sintaksis* olarak anılan eserinin İslâm literatüründeki adıdır.

⁵⁸ Veter, bir yayın iki ucu arasına çekilen doğru çizgidir.

gerçekleşmesi konusundaki delildir/ hüccet. Sonuç/ Tamâm ise bilinenler vasıtasıyla ilmin sonuç/ tamâm haline gelmesidir.

İlk makale, parçası/ cüz' olmayan nokta ve eni olmayan boy (şeklindeki) çizgi üzerinedir. (Bu konuyla ilgili) 47 şekil vardır.

İkinci makale, dik açılı paralel kenar yüzeyi/ sath üzerinedir. (Bu yüzeyi) dik açılı iki çizgi kuşatır. (Bu konuyla ilgili) 44 şekil vardır.

Üçüncü makale, çapları eşit olan eşit daireler, merkezlerinden, kuşatıcı çizgilere doğru çıkan çizgiler ve daireye teğet açan ve onu kesmeyen çizgiler üzerinedir. (Bu konuyla ilgili) 35 şekil vardır.

Dördüncü makale, bir şeklin bir başka şeklin içinde olması üzerinedir. Bu durumda içteki şeklin kenarları dıştaki şeklin kenarlarına teğet geçer. (Bu konuyla ilgili) 16 şekil vardır.

Beşinci makale, parça/ cüz' üzerinedir. (Bu parça) sayıldığı takdirde, bütün/ a'zam içerisinde küçük olan ölçekten/ mikdâr daha büyük olan ölçektir/ mikdâr. (Bu konuyla ilgili) 25 şekil vardır.

Altıncı makale, eşit yüzeyler üzerinedir. Her bir yüzeyin açıları, diğer yüzeyin açılarına eşittir. Açılı çevreleyen kenarlar da eşit ve uyumludur. Orantılı kenarlı olan yüzeylerin kenarları uyumlu olur. (Bu konuyla ilgili) 32 şekil vardır.

Yedinci makale, bir/ واحد ve eşit şekilde ikiye bölünebilen çift sayılar/ عدد الزوج üzerinedir.

Tek sayılar/ عدد الفرد eşit şekilde ikiye bölünmez. Çifte göre bir/ واحد fazladır.

Çiftin çifti (katları)/ زوج الزوج olarak adlandırılan sayı, her bir çift sayının birkaç kez çift sayıyla sayılmasıdır.

Tekin çifti (katları)/ زوج الفرد olarak adlandırılan sayı, her bir çift sayının birkaç kez tek sayıyla sayılmasıdır.

Tekin teki (katları)/ فرد الفرد olarak adlandırılan sayı, her bir tek sayının birkaç kez tek sayıyla sayılmasıdır.

Birinci/ اول olarak adlandırılan sayı, sadece bir/ واحد olarak sayılan sayıdır.

Her biri, diğerinin yanında birinci/ اول olan sayılar, bir/ واحد dışında, topluca sayılan ortak/ مشترك sayının bulunmadığı sayılardır.

Bileşik sayı/ عدد المركب, bir başka sayı ile sayılan sayıdır.

Her biri, diğerinin yanında bileşik/ مركب olan sayılar, bir başka sayıyla ortak/ مشترك sayılan sayılardır.

Bir başka sayıyla çarpılan sayı/ عدد المضروب, çarpma ile birden (fazla) katlanan sayıdır.

Kare(si olan) sayı/ عدد المربع, sayının kendisiyle çarpılmasının toplamıdır. Çevresini iki eşit sayı kuşatır.

Küp(ü olan) sayı/ عدد المكعب, sayının kendisiyle çarpılması sonra (tekrar) kendisiyle çarpılmasının toplamıdır. Etrafını üç eşit sayı kuşatır.

Düzlem sayı/ عدد المسطح, etrafını iki sayı kuşatan sayıdır.

Somut sayı/ عدد المصمت, etrafı üç sayıyla kuşatılan sayıdır.

Tam sayı/ عدد التام, tüm parçaları eşit olan sayıdır.

Orantılı sayılar/ أعداد المتناسبة, iki katı, üç katı, dört katı şeklinde katlanan sayılardır.

Düzlem/ المسطح, somut/ المصمت ve orantılı/ المتناسبة sayıların kenarları orantılıdır. (Bu konuyla ilgili) 39 şekil vardır.

Sekizinci makale, birbirinin ardından gelen sayılar üzerinedir. Bunların her birinin iki tarafında, diğerinin yanında birinci/ اول olan sayılardır. (Bu konuyla ilgili) 25 şekil vardır.

Dokuzuncu makale, düzlem/ المسطح ve orantılı/ المتناسبة sayıların çarpımı üzerinedir. Sayıların çarpımından kare(si olan) sayı/ عدد المربع oluşur.

(Ayrıca) birbirinin ardından sayılan sayılar üzerinedir.

(Ayrıca) küp(ü olan) sayı/ عدد المكعب içindeki küp(ü olan) sayı/ عدد المكعب üzerinedir. Küp(ü olan) sayının/ عدد المكعب, küp(ü olan) sayı/ عدد المكعب ile çarpımı olmaz. Tasnif edilmiş sayıların/ أعداد المؤلفات birbiri ardınca gelmesine göre ve kare(si)/ مربع olmaz. (Ayrıca) küp(ün)/ مكعب nasıl olduğu ve düzlem/ المسطح, somut/ المصمت ve küp(ü olan)/ مكعب sayılardan nasıl orantılı/ المتناسبة olmadığı (üzerinedir).

(Ayrıca) bazısı bazan sayılan sayılar ile çiftlerin çiftlerinin, teklerin teklerinin, teklerin çiftlerinin ve çiftlerin teklerinin bozulması üzerinedir. (Bu konuyla ilgili) 38 şekil vardır.

Onuncu makale, miktarı topluca değerlendirilen bir ve müşterek hatlar üzerinedir ve bunlara mütekâdirât/ المتقدرات denir. Mütebâyênât/ المتباينات olan hatların topluca değerlendirilen bir ve müşterek miktarı yoktur. Mütekâdirât/ المتقدرات hatların karekökleri, belirli bir miktarı olan tek bir yüzeydir. (Bu konuyla ilgili) 104 şekil vardır.

On birinci makale, uzunluğu, kalınlığı ve yüzeyi olan somut (şeyler)/ المصمت üzerinedir. (Bu konuyla ilgili) 41 şekil vardır.

On ikinci makale, açıları (birbirine) benzer çoklu yüzeyler üzerinedir. (İçlerinden) bazılarının çapı dairelerin içeresindedir ve bunlar dairelerin çaplarında bulunan kare(si olan) sayılar/ عدد المربع gibidir. (Bu konuyla ilgili) 15 şekil vardır.

On üçüncü makale, Uklîdes'in/ اقليدس son makalesidir ve ortadan ve iki tarafından bölünen hat üzerinedir. (Bu konuyla ilgili) 21 şekil vardır.

Uklîdes'in/ اقليدس (bir diğer) kitabı perspektifler/ المناظر ve göz kaynakları ile ışıklardan (kaynaklanan) ihtilaflar üzerinedir. (Uklîdes) kitapta şunları söyler: "Işıklar gözden doğrusal bir hat üzere çıkar. Daha sonra çoklukları nedeniyle sonları olmayan uçlar/ سموت oluşur. Üzerine ışınları düşen şeyler görülür; üzerine ışınların düşmediği şeyler görülmez. Bakışın belirgin bir şekilde ortaya çıkmasıyla değişik şekiller oluşur." (Kitap) bu şekilde oluşan şekillerin nasıl çeşitli oldukları üzerinedir. (Bu konuyla ilgili) 64 şekil vardır.

Onlardan bir diğeri Pisagorcun hakîm Nîkûmâhes'tir/ نيقوماخس. Kendisine "mukayesede üstün olan" denir ve Aristoteles'in/ ارسطاطاليس babasıdır. (Nîkûmâhes'in) bir aritmetik/ الاريثماتيقي kitabı vardır. (Kitapta) sayıları açıklamayı amaçlamış ve filozofların ortaya koyduğu (düşünceleri) anlatmıştır. Nîkûmâhes'tir/ نيقوماخس şunları söyledi: "Geçmişteki ilk (alimler) ilmi ortaya çıkardılar ve onu uyguladılar. Bunların ilki Pisagor'dur/ فيثاغورس. Onlar (ilmi) şu şekilde sınırladılar: "Felsefe hikmet anlamına gelir. İsmi de (hikmetten) türemiştir. (Bu konuda) şunları söylediler: "Hikmet, sürekli olan şeylerle (birlikte) ilmin hakikatidir." Kitabın içeriğinde hikmetten, faziletinden ve ilmin fazileti konusunda hakîmlerin söylediklerinden bahsetti. Daha sonra kitaba başladı ve şunları söyledi: "Dünyada muhkem olan şeylerin hepsi belirli bir tabiat üzeredir. (İşte bu tabiat) sayılar iledir. Kıyas, söylediklerimizi gerçekleştirecektir: "Muhakkak ki sayılar, başka bir şeyin benzemediği örnek bir konumdadır ve tümü noksansız bir şekilde akledilebilir. İşte bunları ifade eden kelime kemiyettir. Bunlar farklı şeylerdir. Aslında zorunlu olan şey, gerekli olan sayılarla (muhtelif) şeylerin başka bir şeye ihtiyaç duymayacak şekilde uyumlu olmasıdır. Çeşitli şeyler ve mevcut olan şeyler için sayıların uyumluluğu zaruridir. Mevcut olmayan şeyler için, mevcut olmadığı sürece, uyumlu (bir sayı) belirlenmez. Ancak, aralarında bir benzerlik olmadığı takdirde, uyumluluk söz konusudur. Mevcut olan ve birbirine benzeyen muhtelif şeyler için de uyumlu (sayılar) belirlenebilir. Zira, çeşitli olmadığı takdirde, bu (sadece) bir çeşit anlamına gelir ve (kendisiyle) uyumlu bir sayı belirlemeye gerek olmaz. Benzeri olmadığı takdirde ise, farklı (türler) söz konusudur. Farklı türler olduğunda, bunlar birbirine zıttır ve bunlara uyumlu sayılar gerekmez.

Sayılar da bu şeylerdendir ve iki farklı türü vardır: Birbirine benzeyen ve benzemeyen (sayılar.) İşte bunlar çift ve tek (sayılardır.) Bunların uyumluluğu farklılıkları oranındadır. (Sayılar) karışık olarak bir araya gelir ve bunun nihayeti yoktur.

Aritmetik'in/ الاريثماتيقي ilk sözü, bölümlerin ilki sayıların sınırları ile alakalıdır ve iki bölüme ayrılır: Bunlardan birine tek (sayılar), diğerine çift (sayılar) denir. Tek (sayılar) üç kısma ayrılır: Bunların ilki bileşik olmayan/ غير مركب (sayılardır.) Bunlar, örneğin 7 ve 11 gibi sayılardır.

Bunların ikincisi bileşik/ مركب (sayılardır.) Bunlar, örneğin 9 ve 15 gibi sayılmayan (bölünmeyen) sayılardır.

Bunların üçüncüsü tabiatında bileşik/ مرگب olan (sayılardır.) Eğer, (bu üçüncü sayı) bir bileşik/ مرگب sayının sonuna eklenirse, bunlardan her biri sayılan (bölünen) sayı olur. Mukayese edildiklerinde, 25'e kadar 9 (sayısı) örneğinde (olduğu gibi) ortak sayıları (bölenleri) yoktur.

Çift (sayılar) üç kısma ayrılır: Bunlardan biri çiftin çiftidir/ زوج الزوج ve birler (hanesine) kadar çifte bölünebilir. 64 (sayısı) buna örnektir.

Bunlardan bir diğeri tekin çiftidir/ زوج الفرد ve bir kez ikiye bölünebilir. Daha sonra (bölünemeyerek) kalır. Tek sayısının çifti, o da bir kere bölünebilen sayıdır. Örneğin: 14 (sayısı) ve 18 (sayısı) buna örnektir.

Bunlardan bir diğeri çiftin çifti/ زوج الزوج ve tek sayıdır. (Bunlar) bir defadan fazla ikiye bölünmez ve birler (hanesine) ulaşmaz. (Nîkûmâhes) bunları açık bir şekilde anlattı.

(Aritmetik'in) ikinci sözü tekil sayılar/ الكمية المفردة üzerinedir. Bunlarda artan/ الزائد, eşit olan/ المعتدل ve azalan/ الناقس sayılardır. Artana/ الزائد gelince; parçalarının toplamı kendinden büyük olan sayıdır. 12 ve 24 sayıları buna örnektir. 12'nin yarısı, üçte ikisi, dörtte biri, altıda biri ve on ikide biri vardır. Bunlar toplandığından 12'den fazladır. Eşit olana/ المعتدل (gelince;) parçalarının toplamı kendisine eşit olan sayıdır. 6 ve 28 sayıları buna örnektir. 6'nın yarısı, üçte biri ve altıda biri gibi parçalarının toplamı kendisine eşittir; yani 6'dır. Azalana/ الناقس (gelince;) parçalarının toplamı kendisinden az olan sayıdır. 8 ve 24 sayıları buna örnektir. 8'in yarısı, dörtte biri ve sekizde biri vardır. Bunların toplamı 7'dir ve 8'den bir kesiktir. (Bütün bunlar) şekillendirilmiştir.

En sağlam/ اصح söz olan üçüncü söz, eklemeli sayılar/ الكمية المضافة üzerinedir ve ikiye ayrılır. Bunların ilki eşitlikdir/ المعادلة ve 100 eklendiğinde 100'e, 10 eklendiğinde 10'a eşitlik sağlar. (Bunlardan) bir diğeri eşit olandan çıkarmadır/ الخروج عن الاعتدال ve ikiye ayrılır. (Bunlardan) biri büyük/ كبير diğeri ise küçüktür/ صغير. Büyük/ كبير (olan) beşe ayrılır: Bunlardan biri katlanan/ المتضاعف (sayılardır.) 4'ten 2 ve 8'den 4 buna örnektir. Bunlardan bir diğeri (tek) parça olarak artan/ الزائد جزءا (sayılardır.) 4'ün yanında 3 buna örnektir. 4 onun misli ve üçte birinin mislidir. Bunlardan bir diğeri iki parça olarak artan/ الزائد جزئين (sayılardır.) 3 buna örnektir. 3 tek sayıların ilkidir ve 5'e kadardır. (5) tek sayıların ikincisidir. Böylelikle artış iki parçalı olur. Daha sonra artışlar bu şekil üzere parçalar (halinde) gerçekleşir. Bunlardan bir diğeri tek parça olarak katlı artandır/ المضاعف الزائد جزءا ve bu durum (şu) iki sayı arasında ortaya çıkar: Bunlardan biri son örnektir. (Diğeri ise) ikiye katlandığında 5 (sayısı) gibi, kendi parçası örnektir. (5) 2'nin katları gıve parçalı bir artış vardır. Bunlardan bir diğeri iki parça olarak katlı artandır/ المضاعف الزائد جزئين ve 1'in yanında 4 buna örnektir. Küçük/ صغير (olan) beşe ayrılır: Bunlardan biri katlananın altı/ تحت المضاعف (bir diğeri) tek parça artanın altı/ تحت الزائد جزءا (bir diğeri) parçalı olarak aratanın altı/ تحت الزائد اجزاء (bir diğeri) parçalı olarak katlananın altıdır/ تحت المضاعف اجزاء.

Daha sonra bir büyük/ كبير diğeri orta/ وسط ve üçüncüsü küçük/ صغير olan üçlü sayılardan/ اعداد الثلاثة bahseder. Eşit olmasını/ اعتدال istediğinde, ortadan/ وسط küçük/ صغير (kadar) çıkarılır. Büyükten/ كبير ise ortadan/ وسط geriye kalan küçük/ صغير (kadar) çıkarılır. Sayılar eşitlendiğinde olduğunda ekleme/ اضافة tamamlanmış olur.

Daha sonra katlamalarda artan ve azalan sayılardan bahseder ve (bunu açıklamak için) iki köşeli bir şekil ortaya koyar. Şekilde 21 kare/ بيت vardır. (Bu karelerin ilkinde (ise) 6 karedir/ بيت. (Bu 6 karenin) ilki 1'dir. Daha sonra onu 32'ye katlar. (Bu 6 karenin) ikincisinde 5 kare; ilk karede 3 vardır; daha sonra onu 48'e katlar. (Bu 6 karenin) üçüncüsünde 4 kare; ilk karede 9 vardır; daha sonra onu 72'ye katlar. (Bu 6 karenin) dördüncüsünde 3 kare; ilk karesinde 27 vardır; daha sonra onu 108'e katlar. (Bu 6 karenin) beşincisinde 2 kare; ilk karede 81 vardır; daha sonra onu 162'ye katlar. (Bu 6 karenin) altıncısında bir tek kare olup, bu da sondur ve onda 243 sayısı vardır.

Daha sonra kare(sî olan) sayılardan/ عدد المربع ve bunların katlarından bahseder. Daha sonra yüzeylerden, çizgilerden ve noktadan bahseder ve üçgen, dörtgen ve altıgen yüzeylerden ve yüzeyler ile onların alanlarını oluşturan kenarlardan bahseder.

Daha sonra (birbirine) eşit beşgen kenarları olan beşgen sayılardan/ عدد الخمس ve nasıl geliştiğinden bahseder. Daha sonra altıgen, yedigen ve sekizgenden bahseder ve nasıl birleştiğini anlatır. (Bunu anlatmak için) 5'e 9 bir tablo çizer. Daha sonra üçgenlerin, dörtgenlerin, beşgenlerin ve altıgenlerin kısımlarından; (ayrıca) yüzeyi olmayıp hacimleri olanlar ile hem yüzeyi hem de hacmi olanlardan bahseder.

Daha sonra çeşitli karışımlardan yapılan eşyaların terkiibinden bileşiklerden bahseder.

Daha sonra üç tür araçtan/ الوسائط bahseder. Bunların ilki hesaplama, ikincisi alan, üçüncüsü beste yapmak içindir. İlk (hakîmlerden) birisi bunu 10 (bölüme) ayırıp, hesaplama araçlarını, alan araçlarını ve besta araçlarını açıkladı. Her birini delillerle geniş bir şekilde dile getirdi.

Onlardan bir diğeri Arâtus'tur/ اراطس.⁵⁹ Kainâtın şeklini/ صورة الفلك yumurtaya benzetti ve onun üzerinden kâinatı anlattı. (Ayrıca) buradaki burçları tasvir etti.

Onlardan bir diğeri Aristoteles⁶⁰ b. Nîkûmâhes el-Cehrâsînî'dir/ نيقوماخس ارسطاطاليس بن الجهراسيني. Eflâtun'un/ افلاطون öğrencisiydi. Ulvî ve süflî âlem(lerden), âlem(ler)in iyileştirilmesi/ صلاح ve bozulması/ فساد, nefsin tabiatı, mantığın hakikatinden bahsetmiştir. Hikmetin usûlünü, kısımlarını ortaya koydu ve bunu şubelere ayırdı. Kitaplarının ilki *Kitâbü'l-Medhal ilâ İlmi'l-Felsefe*'dir ve

⁵⁹ Arâtus, İ.Ö. 315-245 yıllarında yaşamış şair ve astronomdur.

⁶⁰ Aristo, İslâm felsefesi üzerinde önemli etkileri olan İlkçağ Yunan filozofudur. Bkz: Mahmut Kaya, "Aristo", *DİA*, C: 3, s. 375.

Yunanca'da *Îsâgûjî* olarak isimlendirilir. İlk (bölümü) hadd/ حد ve haddin ölçüsü/ قوام حد bahsidir.⁶¹ (Ayrıca) hadd/ حد isminin nereden türediğinden, haddin faziletinden, haddin bozulmasından ve hadd/ حد ile mahdûd/ محدود arasındaki farktan bahseder.

İkincisi felsefe ve nasıl türediği bahsidir.

Üçüncüsü *Kitâb-ü Kuve'n-Nefs*'dir. (Bu kitap) düşünce, gazap ve şehvet üzerinedir. (Ayrıca) itidalden çıkıldığı takdirde bozulmanın/فساد (meydana geleceğinden) bahseder.

Dördüncü kitap, felsefenin temeli/ اصل olan mantık üzerinedir.

Beşinci kitapta, eşyaların iki kısımda bölümlendirildiğinden bahseder: (Bunlar) gıda gibi gerekli olanlar/ لا بد منه ile kıyafet temizliği gibi kaçınılmaz/ بد منه olanlardır.

Altıncı kitap işler üzerinedir. (İşler) üç (bölümdür): “Ateş sıcaktır” sözündeki gibi gerekli olanlar/ واجبة, “Zeyd katiptir” sözündeki gibi mümkün olanlar/ ممكنة ve “ateş soğuktur” sözündeki gibi olamayacak olanlardır/ ممتنعة.

Yedinci kitap, türler üzerinedir. (Türler) üç kısımdır: Normal tür/ جنس العادة, tabii tür/ جنس الطبيعة (ve)⁶²

Sekizinci kitapta parçalanmayan (şeylerden) bahseder ve dört kısma ayrılır: Ya nokta gibi parçaları olmayan ya hardal tanesi gibi küçük olan ya taş gibi sert olan ya da parçaların üzerinde olmayandır.

Yedinci kitap münasebet üzerinedir ve dört (kısımdır:) Ya babanın oğluyla münasebeti gibi doğal olan, ya öğrencinin öğretmeniyle münasebeti gibi meslekî olan ya arkadaşın arkadaşıyla münasebeti gibi iradî olan ya da kölenin efendisiyle münasebeti gibi marjinal/ عرضية olanlardır.

Bundan sonraki kitapları dört çeşittir. Birincisi mantık (üzerine olanlar), ikincisi tabiat (üzerine olanlar), üçüncüsü cisimlerle birlikte bulunanlar ve bağlantıları (üzerine olanlar), dördüncüsü cisimlerle birlikte bulunmayanlar ve bağlantıları (üzerinedir.)

Mantık'ta sekiz kitabı vardır. İlk *Kâtîgûriyâs* olarak isimlendirilir. Amacı, 10 müfret söylemden bahsetmektir. Bunların her birini diğerinden farklı olacak şekilde, genelleştirilebilecek olanları genelleştirerek ve özelleştirilebilecek olanları özelleştirerek resmetti. Eşyaları vasıflayıp benzerliklerini (ortaya koyarak) sunup, sınırlarını belirledi. (Buna göre:) muhakkak ki cevher⁶³ taşınır (niteliktedir;) cevher (aynı zamanda) taşıyan (niteliktedir.) (Bunlar) cevhere özgü değildir; bilakis

⁶¹ Hadd/ حد, bir nesnenin, bir kavram veya kelimenin ne olduğunu açıklayan söz anlamında mantık ve usul terimidir. Bkz: Ömer Türker, “Tarif”, *DİA*, C: 40, s. 28.

⁶² Metnin bu bölümü eksiktir.

⁶³ Cevher, kendi başına bulunan, değişmeyen, daima bir yüklem konusu olup kendisi yüklem olmayan öz varlık anlamında mantık, felsefe ve kelâm terimidir. Bkz: İlhan Kutluer, “Cevher”, *DİA*, C: 7, s. 450.

geçicidir. Muhakkak ki araz⁶⁴ taşıyan (niteliktedir;) araz (aynı zamanda) üzerinde taşınan (niteliktedir.) Yani, üzerinden naklolunandır.⁶⁵ (Bütün bunlar cevherin hissedilir olduğunu açıklamak, arazın ise ikincil ve hissedilir olmadığını, hissedilir olan üzerine söz olduğunu açıklamak içindir. 10 (başlıkta) açık bir şekilde şekillerle genelleştirmeleri ve özelleştirmeleri açıklar. İşte bu 10 (başlık) şunlardır: Cevher, kemiyet, keyfiyet, eklenen, nerede, ne zaman, fâil, mefûl, durum ve haddir.

Kitâbü'l-Makûlât olarak isimlendirilmesinin sebebi, türlerin/ اجناس isimlerini (barındırmasıdır.) (Bu kitap) türler/ انواع üzerine bir söylemdir/ مقولة. Bir olan, cevher düzeyindedir/ منزلة. Muhakkak ki cevher, cismin üzerine olan söylemdir/ مقول. Cisim ise nefes alma ve almama üzerine olan söylemdir/ مقول. Nefes alma ise hayvan ve bitki üzerine olan söylemdir/ مقول. Hayvan ise insan, at ve aslan üzerine olan söylemdir/ مقول. İnsan ise parçalanmayan Zeyd, Amr ve Hâlid üzerine olan söylemdir/ مقول. At, işaretle bu at üzerinedir. İşte bu at, benzerlik ve kemiyet yönüyle bitişik, ayrı ve diğer parçalar üzerine olan söylemdir/ مقول. Diğer türler de/ اجناس bu şekildedir.

İkincisi *Kitâbü't-Tefsîr* olarak isimlendirilir. Amacı ilmî mukayeseler için hükümlerin tefsiri üzerine söylem/ قول (oluşturmaktır.) Yani, girişinde pozitif/ موجبة ve negatif/ سالبة haberleri veya⁶⁶ (içeren) kapsamlı (bir kitabı kastediyorum.)⁶⁷ İsimlerden, harflerden, söylemlerden/ قول ve davranışlardan (çıkarılan) hükümleri, söylemi/ قول bildireni, isimden, harften, üçten ve dörtten oluşan hükümleri açıklar. (Daha önce) söylediğimiz “ateş sıcaktır” ve bununla ilintili olan şeyler gibi.

Araştırmada, pozitif (haber) ile uyumlu olarak negatif (haberden) veya zıt (yöndeki) bir pozitif (haber) için pozitif (haberden) hangisinin daha kuvvetli bir hüküm olduğunu açıklar. *Kitâbü't-Tefsîr* olarak isimlendirilmesinin sebebi, söylemi/ مقالة kesinleştirmek ve (yine) söylemi/ مقول basitleştirmek istediği içindir. Kesin olan söylem/ قول ile doğrulanmayıp yalanlanan söylem/ قول arasındaki farkı açıklamak istedi. (Bu durum) dokuz şekildedir: (İlki:) “Nereden geliyorsun?” sözünde olduğu gibi, haber almaktır. (Bir diğeri:) “Ey filan gel!” sözünde olduğu gibi çağırma. (Bir diğeri:) Bir işte “senden şunu yapmanı istiyorum.” sözünde olduğu gibi yönlendirme. (Bir diğeri:) Bir işte “bu olan nedir?” sözünde olduğu gibi hayret etmektir. (Bir diğeri:) “Vallahi! Buradan gideceksin!” sözünde olduğu gibi yemin etmektir. (Bir diğeri:) “Umulur ki durum denildiği gibidir.” sözünde olduğu gibi şüphe etmektir. (Bir diğeri:) “Bu arazi/ الضيعة miskinlere vakıftır.” Sözünde olduğu gibi durumdur. (Bir diğeri:) “Eğer şunu yaparsan, sana şu şekilde izin veririm.” sözünde olduğu gibi ruhsattır.

⁶⁴ Araz, Cevher ve cismin gelip geçici niteliği anlamına gelen, cevher ve zâtın zıddı olarak kullanılan felsefe, mantık ve kelâm terimidir. Bkz: Yusuf Şevki Yavuz, “Araz”, *DIA*, C: 3, s. 337.

⁶⁵ Metnin bu bölümü eksiktir.

⁶⁶ Metnin bu bölümü eksiktir.

⁶⁷ Metnin bu bölümü eksiktir.

Söylem/ مقالة farklı yerlerde değişik lakaplarla lakaplandırılır. Eğer söylem/ قول bir şey için (bir başka) şeyi gerektiriyorsa buna pozitif/ موجبة olarak isimlendirilir. Eğer bir şey için (bir başka) şeyi bırakmak gerekiyorsa buna negatif/ سالبة denir. Eğer kendisinden bir şey çıkarmak için sunulmuşsa, “mukaddime” olarak isimlendirilir. Önceden, mukaddimelerden bir şey çıkarılmışsa, “sonuç” olarak isimlendirilir. Eğer mukaddimelerle sonuçlar bir arada olursa “terim/ صيغة” olarak isimlendirilir.

Üçüncüsü *Anûlîtîkyâ* diye adlandırılır ve “çelişkiler” anlamına gelir. Amacı, kapsamlı sözleri/ الجوامع المرسله beyan etmektir. Yani, “nedir, nasıldır ve nedendir” (gibi soruları) kastediyorum. Bir başka anlamların bu üç (soruya göre) kapsamıdır/ جامع: “Kapsamlı sözler/ المرسله ve kapsamın varlığı/ وجود الجامعة üzerine ne söylendi? Kapsamların/ الجوامع terkibi nasıldır?” (gibi sorularla) ortaya bir tür/ نوع çıkar. (İşte bunlar) bizi doğrudan doğruya ve hareket (etmeyle) ortaya çıkar.

Dördüncü kitap, *Abûdaktîkâ* olarak isimlendirilir ve “iyileştirme” anlamına gelir. Amacı (öncelikle) delilleri ile açıklanan işleri, nasıl olduğunu ve bunu oluşturmak için neyin gerekli olduğunu beyan etmektir. Bu kitap *Beyân ve'l-Burhân* olarak isimlendirilir. Zira, hakkı batıldan, doğruyu yalandan ayıran ayraçları/ التمييز. (Bu konuda) şunları söyler: “Muhakkak ki mukaddimeler, birisinin “bütün insanlar canlıdır” sözünde (örneklediği gibi), ilimde iki parçadan oluşan, avamın nezdinde bilinen ve üzerinde (bilgilerin) bir araya geldiği bir sunumdur.

İkinci (amacı), gerekli olan mücadeledir. Eğer (bu durum) kendi içerisinde doğru ise, avam nezdinde bilinmezdir ve doğruluğunu bilmek için, “bütün insanlar cevherdir” sözümüzde olduğu gibi, vasıtalara ihtiyaç duyar.

Beşinci kitabı, *Tûbîkâ* olarak isimlendirilir. Amacı, şu beş ismi beyan etmektir: Cins, tür, fasıl, hususiyet ve arazdır. Hadd/ حد ile cinsin mahiyeti ve türün mahiyeti bilinir. Cins veya türden biri kaybolmasın diye fasıl ile bilinir. Zira (fasıl) cins ile türü ayırır. Bunların her birinin hususiyeti vardır. (Fasıl) araz ile cevheri ayırır.

Altıncı kitabı, *Sûfistikâ* olarak isimlendirilir. Amacı, “safсата” üzerine söz söylemektir. Safsatanın kaç tür olduğundan ve safsatayı kabul etmekten nasıl korunmak gerektiğinden bahseder. (Bu kitap) *Sûfistâyye*'ye karşı bir reddiyedir.⁶⁸

Yedinci kitabı *Ritûrikâ* olarak isimlendirilir ve “belâgât” anlamına gelir. Amacı, üç tür/ انواع üzerine söz söylemektir. (Bunlar:) Hükümet üzerine, meşveret üzerine ve övme ve kötüleme üzerinedir. Bunların toplamı övgüdür/ تقریظ.

Sekizinci kitabı *Fevâyitîkâ* olarak isimlendirilir. Amacı şiir hakkında söz söylemektir. (Ayrıca) şiirin alanına dahil olanlardan, vezinlerin kullanımında ve⁶⁹ her türden (bahsetmektedir.) İşte bunlar mantık üzerine olan ilk (grup) dört ve ikinci (grup) dört kitabındaki amaçlarıdır.

⁶⁸ Safsata, Yunanca sophisma kelimesinin Arapça'ya geçmiş şekli olup kişiyi sözle şüpheye düşürerek yanıltmaya, şaşırtmaya ve aldatmaya yönelik dil ve mantık cambazlığıdır. Bkz: İbrahim Emiroğlu, “Safsata”, *DİA*, C: 35, s. 483.

⁶⁹ Metnin bu bölümü eksiktir.

Tabiat üzerine olan kitaplarına gelince; bunların ilki *Sem'u'l-Kiyân*'dır. (Kitapta) tabii şeyleri açıklayan tabii bilgiler mevcuttur. (Kitap) beş bölümden oluşur ve bütün tabiatları kapsayıcıdır ve tabiata dâir olup da onda bulunmayan bir şey yoktur. (Bölümleri şunlardır:) Unsur, şekil/الصورة, mekân, hareket ve zaman. Hareket olmadan zamanın varlığı söz konusu değildir. Mekân olmadan hareketin varlığı söz konusu değildir. Şekil/الصورة olmadan mekânın varlığı söz konusu değildir. Unsur olmadan şeklin/الصورة varlığı söz konusu değildir.

İşte bu beş bölümden ikisi olan unsur ve şekil/الصورة cevherdir. (Geriye kalan) üçü ise cevherî arzaldır.

İkincisi *Kitâbü's-Semâ ve'l-Âlem* olarak isimlendirilir. Amacı, bünyesinde bozulma/فساد olmayan gezegensel/الفلكية şeyleri beyan etmektir. (Gezegensel şeyler) iki sınıftır. Bunların ilki dâirevî/مستدير yapılı sınıftır ve hareketi daireseldir/الاستدارة. İşte bu eşyayı kuşatan gezegendir/الفلك. İşte bu beşinci rükündür⁷⁰ ve kendisi için bir oluşa/الكون ve bozulmaya/فساد gerek yoktur. İkinci dairevî/المستدير gezegensel/الفلكي sınıf, yaratılış/التكوين ile olandır ve hareketi dairevî/مستدير değildir. Dört rükünü vardır: Ateş, hava, toprak ve su. (İşte bunların) hareketleri dairevî/مستدير değil, bilakis doğrusal/مستقيمة ve oluşu/الكون ise dairevidir/مستدير. (İşte bu) içlerinden birinde ve bazen değişerek/بالانقلاب meydana gelen dairevî oluş/المستديرية الكون, dairevî ve değişen şeyin konumundadır. (Örneğin) dairevî/مستدير ve değişen ateşin konumu, havadan oluşur; hava sudan, su ise topraktan (oluşur.) İşte bu rükünlerin her biri, birisi bir diğerini oluşturacak şekilde dairevidir/مستدير. Ateş ve hava yukarıda, su ve toprak ise aşağıdadır.

Üçüncü kitabı *Kitâbü'l-Kevn ve'l-Fesâd* olarak isimlendirilir. Amacı, suyun hava olması ya da havanın su olması gibi oluş/الكون ve bozuluşun/فساد mahiyetini ve bunun nasıl olduğunu ve tabii olarak bozulmanın/فساد nasıl gerçekleştiğini açıklamaktır.

Dördüncü kitabı “yasalar” üzerinedir ve *Kitâbü'l-Mantık fi'l-Âsâri'l-Ulviyye* (olarak isimlendirilir.) Amacı, oluş/الكون ve bozuluşu/فساد, oluşan her bir şeyin oluş/الكون ve bozuluşunu/فساد açıklamaktır. (Ayrıca) Ay gezegeninin/القمر sonu ile yeryüzünün merkezi ve hava ile yeryüzü arasında (gerçekleşenler), (yeryüzünün) bünyesinde olanlar ve bulut, sis, gök gürültüsü, yıldırım, rüzgâr, kar, yağmur ve bunun dışındaki şeyleri (açıklamaktadır.)

Beşinci kitabı “madenler” üzerinedir. Amacı, yeryüzünün içinde oluşmuş cisimlerin oluşumunu, keyfiyetini, özel ve genel durumlarını ve bunlara dâir özel (konuları) açıklamaktır.

⁷⁰ Rükün, bir ibadeti, hukukî fiil veya işlemi oluşturan ana unsur anlamında fıkıh terimidir. Bkz: Tefvik Ayengin, “Rükün”, *DİA*, C: 35, s. 286.

Altıncı kitapta bitkilerin hastalıklarını, keyfiyetini, özel ve genel durumlarını, (bitkilerin) azalarının hastalıklarını, bunlara dâir özel (konuları) ve hareketleri açıklamaktadır. İşte bunlar tabiat üzerine olan kitaplarının amaçlarıdır.

Psikolojik/ النفسانية kitaplarına gelince; bu konuda iki kitabı vardır ve bunların ilki *Kitâbü'n-Nefs* 'tir. Amacı, nefsin mahiyetini, kurallarını, bölümlerini, duyuların detaylarını ve çeşitlerini, nefsin faziletlerini, adetlerini ve övülen tavırlar ile kötüleneren tavırları anlatmaktır. Övülen tavırlar, mantık, adalet, hikmet, hüküm, hilm, cesaret, güç, cür'et, nefsin şerefi ve sakınmadır/ تَحْرَج. Kötüleneren davranışlar, zulüm, fisk, nifak, aldatma/ العش، yalan, dedikodu ve ihanettir.

İkinci kitap hisler ve hissedilen (şeyler) üzerinedir ve hissedilen (şeyler) ile ilgili hissî hastalıkları açıklamaktadır. Amacı, “hisler ve hissedilen şeyler nedir?”, “hisler, hissedilen şeyleri nasıl karşılar?”, “hisler ve hissedilen şeyler, birbirlerinden farklı oldukları halde, nasıl tek bir şey olur?” ve “eşyalar zatları ve hacimleri ile mi yoksa hacmi olmadan sadece zatlarıyla mı olur?” (konularında) bilgi vermektir.

Daha sonra “manevi sözler/ الكلام الروحاني” üzerine kitabı vardır. Amacı, yüce âlemde bulunan heyûlâdan⁷¹ (oluşan) soyut bir şekillerden, manevi güçlerden, bu şekiller ile tabîî güçler arasındaki bağlantıdan, bunların hareketli mi yoksa hareketsiz mi olduklarından, bu kuvvetlerin kuvvetler üzerinde nasıl döndüğünden bahsetmektir. (Buna göre,) muhakkak ki, kaba cisimlerin kuvvetlerinin her biri asil şeylerden birer parçadır. (Ayrıca) “Akıl nedir?”, “Akledilen nedir?” “Küllî nefis nedir?”, “(bunların) düşüşleri ve çıkışları nelerdir?” (gibi konuları) açıklamaktadır.

Daha sonra “tevhid” üzerine kitabı vardır. (Bu kitapta) şöyle dedi: “İkinci nedensellik/ العلية illetlerin illetidir; zaman da/ الدهر onun altındadır. İşte burası yaratma/ الابداع ve eşyaların yaratılmasıdır/ مبدعة.” Böylelikle tevhidi açıklayıcı sözler sarfetti.

“Ahlak⁷²” üzerine olan kitaplarına gelince; (bu kitaplar) nefsin ahlakını, nefis ve bedendeki mutluluğu, genel ve özel sakınmaları/ تدبير, erkeğin eşini sakınmasını/ تدبير, siyaseti, şehirleri sakınmayı/ تدبير, şehirleri sakınan/ تدبير halkın kıssalarını açıklar. İşte bunlar hakîm Aristoteles'in/ ارسطاطاليس kitaplarının amaçlarıdır. Başka kitapları da bulunmaktadır.

Yunanlı hakîmlerden bir diğeri Batlamyus'tur/ بطليموس. Kendisi *Kitâbü'l-Mecistî*'yi ve *Kitâb-ü Zâtü'l-Halak ve Zâtü's-Safâih*'i yazmıştır. İşte bu usturlap⁷³ ve kanun (kitabıdır.) *Kitâbü'l-Mecistî*'ye gelince; yıldız ilmi ve hareketleri üzerinedir. Mecistî'nin/ المجستي açıklaması “büyük kitap” demektir. (*Kitâbü'l-Mecistî*) 13 makaleden oluşur. Mecistî'nin/ المجستي ilk makalesine Güneş'ten bahsederek başladı.

⁷¹ Heyûlâ, âlemin ilk maddesi anlamında felsefe ve kelâm terimidir. Bkz: Osman Karadeniz, “Heyûlâ”, *DİA*, C: 17, s. 294.

⁷² Metnin bu bölümü eksiktir.

⁷³ Usturlap, temel işlevi yıldızların konumunu belirlemek olan çok amaçlı astronomi aletidir. Bkz: Mustafa Kaçar-Atilla Bir, “Usturlap”, *DİA*, C: 42, s. 195.

Zira (Güneş) temel merkezdir/ الاس ve (güneş) olmadan gezegenin/ الفلك hareketleri hakkında bilgi edinmek imkansızdır. (Batlamyus) birinci bölümde şöyle dedi: “Muhakkak ki Güneş âlemin merkezin dışında bir merkez olan bir gezegendir/ الفلك ve (âlem) onun tarafından yükseltilmektedir. Burçlar gezegeninin/ فلك البروج paraleline doğru, yeryüzünün merkezinden uzaklaştırıcı bir yükselticidir/ مصعدة. Diğer taraf ise ona doğru yaklaşmakta olup, burçlar gezegeninin/ فلك البروج paralelinden uzaklaşacak şekilde, yeryüzüne doğru indiricidir/ منحدره. Yükselme yeri/ موضع السمّو Güneş’in hareketlerinin yavaşladığı yerdir. İnme yeri/ موضع الدنّو ise Güneş’in hareketlerinin hızlandığı yerdir. Daha sonra bu konularla ilgili açık sözler söylledi.

İkinci bölüm, yeryüzünün bütünüünün gökyüzünün bütünü yanındaki miktarı/ قدر⁷⁴ üzerinedir. (Bu bölümde) eğimli gezegenin/ الفلك المائل konumu, yeryüzünün bayındır (yerlerinin) mevkii, ekvator/ خط الاستواء ile kuzey kutbu arasındaki saat miktarları, bu iki yer arasındaki ihtilaf, yeryüzü halkının (yaşadığı) yerler cihetinden ve ufuk yönünde ihtilafın miktarı ve Güneş ile Ay’ın hareketleri üzerinedir.

Üçüncü bölüm farzedilmiş burçlar gezegeninin/ فلك البروج yayıyla birlikte doğrusal küre/ الكرة المستقيمة üzerinedir.

İkinci makale 13 bölümdür. Birinci bölüm, yeryüzünün yerleşik mevkileri üzerinedir.

İkinci bölüm, doğrusal gezegen/ الفلك المستقيم ile eğimli gezegenin/ الفلك المائل doğuş yeri/ مطلع arasındaki miktarın ufku doğuş yerinin/ مطلع daire yayı ile bilinmesi üzerinedir. (Ayrıca) her bir günün uzunluğu ve kısalığı itibariyle günlerin miktarı üzerinedir.

Üçüncü bölüm kutbun, karşısında olan diğerine yükselmesi, alçalması ve⁷⁵ bilgisi üzerinedir. Diğeri onun karşısındadır. Bu ise kutbun yükselmesi yönüyle, sıfat ve şekillerle iklimin enidir. Kalanı ise gökyüzünün ortasında döner durumdaki Semtü’r-Rüûs’un⁷⁶/ سمت الرؤوس sonudur.

Dördüncü bölüm her nerede olursa olsun, şehirlerin/ البلاد halkının Semtü’r-Rüûs’dan/ سمت الرؤوس üzerinden Güneş’in geçmesi, bunun ne zaman olacağı ve burçların parçaları hangi mevkide oldukları takdirde, Güneş’in başlarının üzerinde olacağı bilgisi üzerinedir.

Beşinci bölüm meridyenin/ نصف النهار gölgesinin, istivâ burcunda/ برجى الاستواء ve tağayyur burcunda/ برجى التغير miktarı üzerinedir.

⁷⁴ Metnin bu bölümü eksiktir.

⁷⁵ Metnin bu bölümü eksiktir.

⁷⁶ Semt, ufuk koordinat sisteminde bir yıldızın güney doğrultusuna olan açılal uzaklığıdır. Bkz: Yavuz Unat, “Semt”, *DİA*, C: 36, s. 499.

Altıncı bölüm, doğu ile batı yolu arasında kalan mevkilerin hususiyetleri ile enlemler arasındaki istivâda/ الاستواء birisi bir başkasının paralelinde olan hatlar üzerinedir.

Yedinci bölüm, doğrusal gezegenin/ الفلك المستقيم doğuşu/ طلوع ile eğimli gezegenin/ الفلك المائل doğuş yerleri/ منمطالع (arasındaki) ihtilaf üzerinedir.

Sekizinci bölüm, yeryüzündeki iklimlerin hatlarının doğuş yerlerine/ مطالع (ait) çizgilerin cetveli ile hat yollarının doğuş yeri/ مطع (cetveli) üzerinedir.

Dokuzuncu bölüm, iklimlerin saatlerine göre gece ve gündüzün uzunluk bilgisi ile burçların parçalarının doğuş yerleri/ مطالع, doğan/ طالع parça ve gökyüzünün ortasında kalan parça üzerinedir.

Onuncu bölüm, gökyüzünün ortasında meridyenin/ منتصف النهار/ تدوير ile eğimli gezegen/ الفلك المائل arasındaki açılar/ الزوايا üzerinedir.

On birinci bölüm, eğimli gezegen/ الفلك المائل ile her bir iklimde dairelerin çeyreklerinden/ ربع الدوائر güney sınırına doğru doğuş yeri/ مطع/ تدوير arasındaki açılar/ الزوايا üzerinedir.

On ikinci bölüm iklim bölgelerinde, ufuk dairesi kutbuna/ قطب دائرة الافق doğru dönen ufuk dairesinde/ دائرة الافق oluşan açılar/ الزوايا ve yaylar/ التقاويس üzerinedir.

On üçüncü bölüm, yeryüzündeki iklimlerde bulunan açılar/ الزوايا ve yaylar/ القسي için cetveller oluşturma üzerinedir. İşte bunlar ikinci makalenin bölümleridir.

Mecistî'nin/ المجستي üçüncü makalesi 10 bölümdür. İlk bölüm, senenin uzunluk miktarı ve günlerinin sayıları üzerinedir.

İkinci bölüm, Orta Güneş/ الشمس الوسطي hareketlerinin cetvellerinin oluşturulması üzerinedir.

Üçüncü bölüm, müttefik dâirevî/ مستديرة hareketlerin yönlerinin bilgisi üzerinedir.

Dördüncü bölüm, bakış ve görüş itibarıyla Güneş hareketlerindeki görünen farklılık (bozukluk)/ اختلاف üzerinedir.

Beşinci bölüm, farklılıkların (bozukluk)/ اختلاف parçalı olmalarına/ جزئية dair konular üzerinedir.

Altıncı bölüm, farklılıkların (bozukluk)/ اختلاف parçalı olmalarına/ جزئية dair kesitlerin bölümlerinin cetvellerini yapmak üzerinedir.

Yedinci bölüm, Güneş hareketlerinin farklılıklarının (bozukluk)/ اختلاف cetvellerini oluşturmak üzerinedir.

Sekizinci bölüm, orta seyrinde/ مسير الاوسط Güneş'in yerinin bilgisi üzerinedir.

Dokuzuncu bölüm, Güneş'e (dair) hesaplar ve gerçek yerinin bilgisi üzerinedir.

Onuncu bölüm, günün gündüzü ve gecesi ile günün sonu ve gecesi arasındaki günlerin farklılıklarının (bozukluk)/ اختلاف bilgisi üzerinedir.

Mecisti'nin/المجستي üçüncü makalesi 11 bölümdür. İlk bölüm, Ay ile ilgili konularda neyi gözetlemek gerektiği üzerinedir.

İkinci bölümde Ay'ın dönüşlerinin/ ادوار zamanlarının bilgisi üzerinedir.

Üçüncü bölüm, Orta Ay'ın/ القمر الوسيط hareketlerinin bölümlenmesi bilgisi üzerinedir.

Dördüncü bölüm, Orta Ay'ın/ القمر الوسيط hareketlerini içeren cetvellerin oluşturulması üzerinedir.

Beşinci bölüm, dönüş gezegeni/ التدوير yönü ve dış merkez yönü olmak üzere tek bir durumda/ امر واحد dönüşümlü olarak gerçekleşen Ay'ın hareketlerinin iki yönü üzerinedir.

Altıncı bölüm, tekil/ المفردة ilk Ay'ın القمر الاولي hareketlerindeki farklılıkların (bozukluk)/ اختلاف delilleri üzerinedir.

Yedinci bölüm, boylamda Ay'ın seyrinin ve farklılıkların (bozukluk)/ اختلاف takvimi üzerinedir.

Sekizinci bölüm, boylamda ve farklılıklarda (bozukluk)/ اختلاف orta Ay'ın/ القمر الوسيط hareketlerinin yerlerini bilme üzerinedir.

Dokuzuncu bölüm, enlemde ve başlangıçta orta Ay'ın/ القمر الوسيط seyrinin takvimi üzerinedir.

Onuncu bölüm, tekil Ay'ın/ القمر المفرد farklılıklarda (bozukluk)/ اختلاف cetvellerini oluşturma üzerinedir.

On birinci bölüm, Ay'ın farklılıklarının (bozukluk)/ اختلاف hangi miktarlarda olduğu üzerinedir.

Mecisti'de bulunan bu dört makale tüm ihtiyaçları giderir. Bundan sonraki dokuz makale, merkezlerin nitelikleri, dönüş/ التدوير hareketlerinin sunumu, hareketlerin cetvellerini ve yıldızların/ كواكب boylam cetvellerini yapmak üzerinedir.

Halkalar üzerine olan kitabına (*Kitâb-ü Zâtü'l-Halak ve Zâtü's-Safâih*) gelince; (kitap) "halkalarla iş yapmanın" anlatımı ile başlamaktadır. Bütün bunlar, kimisi kimisinin içinde olmak üzere dokuz halkadır. (Halkaların) ilki "ilişki/ علاقة", ikincisi doğudan batıya doğru "çapraz/ المعترضة", üçüncüsü aşağıdan yukarıya doğru bu iki halka arasında dönen halkadır. Dördüncüsü, ilişki/ علاقة halkasının altından geçen halkadır. Beşincisi, burçlar kuşağını/ نطاق البروج taşıyan (halkadır) ve içerisinde eksen birleşimi/ تركيب المحور mevcuttur. Altıncısı, 12 burç kuşağını burçlar kuşağını/ نطاق البروج taşıyan (halkadır.) Yedincisi, gezegenin/ فلك iki halkasının altındadır. (Bu halka) gezegenin/ فلك çeyreklerinin/ ارباع arasından geçen sâbit yıldızların/ كواكب enlemini edinmek için eksende birleşmiş/ مركبة في المحور bir halkadır. Sekizinci halka, eksenin hücrelerinden/ حجري المحور geçen (halkadır.) Dokuzuncu halka, güneyde çizilmiş ve doğrusal gezegenin/ الفلك المستقيم ulaşması miktarınca gökyüzüne

yükseltilmiş olan⁷⁷ doğrusal gezegenin/ الفلك المستقيم geçmesi için ikinci halkada birleşmiş/ مركبة olan (halkadır.) (Bu bölümde) nasıl işlemeye başladığından, üzerine nasıl yazıldığından ve var olduğu sürece nasıl karşılandığından, çizildiğinden ve sâbitlendiğinden ve nasıl bağlandığından bahseder.

Daha sonra 39 bölümde işleyişten/ العمل bahseder. İlk bölüm, halkalar ve içinde buldukları işleyişten/ العمل yerleri üzerinedir.

İkinci bölüm, bunun sınanması/ امتحان üzerinedir.

Üçüncü bölüm, (bu halkalarla) Güneş'in gölgesini almak üzerinedir.

Dördüncü bölüm, eğer istersen, (bu halkalarla) bir yerin, bir şehrin ya da bir iklimin enlemini almak üzerinedir.

Beşinci bölüm, eğer istersen, (bu halkalarla) her bir iklimin enlemini almak üzerinedir.

Altıncı bölüm, eğer istersen, Yengeç/ سرطان burcunda gündüzlerin nasıl kısalıp uzadığını bilmek üzerinedir.

Yedinci bölüm, eğer istersen, senenin günlerinden her bir günün miktarını bilmek üzerinedir.

Sekizinci bölüm, eğer istersen, Birinci İklim'de gündüz ve gecenin eşitliği/ استواء üzerinedir.

Dokuzuncu bölüm, eğer istersen, 30 parçadan daha az olmamak veya daha çok olmak (koşuluyla) iklimlerdeki burçların nasıl doğduklarını bilmek üzerinedir.

Onuncu bölüm, doğrusal gezegen/ الفلك المستقيم parçasına doğru burçların parçalarını reddetme ilmi üzerinedir.

On birinci bölüm, her bir burcu, benzerinin doğuş yerinde/ مطلع nasıl battığını ve parçalar halinde battığı yerden nasıl doğduğunu bilmek üzerinedir.

On ikinci bölüm, eğer istersen, parçalarının farklılığı (bozukluk)/ اختلاف durumunda, gökyüzünün ortasında burçların nasıl doğduklarını bilmek üzerinedir.

On üçüncü bölüm, eğer istersen, her bir burcu bilmek üzerinedir.

On dördüncü bölüm, eğer istersen, Güneş cihetinden gündüzün dört doğuş/ الطالع ve kabara/ الاوتاد (durumunu) bilmek üzerinedir.

On beşinci bölüm, eğer istersen, geceleyin Ay'ın ve yıldızların/ كواكب doğuşu/ الطالع üzerinedir.

On altıncı bölüm, eğer istersen, gündüzden kaç saatin geçtiğini bilmek üzerinedir.

On yedinci bölüm, eğer istersen, Ay'ın veya sâbit yıldızlardan/ كواكب birinin hangi saatte görüldüğü üzerinedir.

⁷⁷ Metnin bu bölümü eksiktir.

On sekizinci bölüm, eğer istersen, birleştirilmiş saatleri/ ساعات القرائات bilmek üzerinedir.

On dokuzuncu bölüm, eğer istersen, her bir şehirde iki doğunun ve iki batının miktarını bilmek üzerinedir.

Yirminci bölüm, eğer istersen, her bir burcun doğudan doğuş yerini/ مطلع ve batıdan batış yerini/ مغرب bilmek üzerinedir.

Yirmi birinci bölüm, eğer istersen, her bir şehirde batan yıldızları/ كواكب bilmek üzerinedir.

Yirmi ikinci bölüm, eğer istersen, her bir şehrin gezegeni/ الفلك ile ilgili olarak hakîmlerin bahsettiği beş yolu bilmek üzerinedir.

Yirmi üçüncü bölüm, eğer istersen, yedi iklimi bilmek üzerinedir.

Yirmi dördüncü bölüm, eğer istersen, her bir iklimi (ayrı ayrı) bilmek üzerinedir.

Yirmi beşinci bölüm, eğer istersen, Güneş Oğlak/ جدي (burcunda) iken en kısa gündüzün nasıl oluştuğu üzerinedir. (Burasının) enlemi 63 parçadır ve kuzey yönünde yerleşik olunan en uzak yerdir. Gündüzler dört saat civarında iken geceler 20 saat civarındadır. En uzun gündüz 20 saat iken gece dört saat olur. Burası Avrupa/ اوريبا topraklarında Tûlî adasıdır ve Rum topraklarının kuzeyidir.

Yirmi altıncı bölüm, eğer istersen, Güneş'in altı ay boyunca doğmadığı yerleri bilmek üzerinedir. Burası, sürekli olarak (altı ay boyunca) karanlıktır. Güneş altı ayda bir doğar ve (altı ay boyunca) aydınlıktır. Burası kuzey ekseninin/ محور paralelinde bulunan bir yerdir.

Yirmi yedinci bölüm, eğer istersen, sâbit yıldızların/ كواكب, yeryüzünde herhangi bir yerden doğan burçların parçaları içerisinde hangi parçadan olduğunu bilmek üzerinedir.

Yirmi sekizinci bölüm, eğer istersen, Koç/ حمل (burcunun) başı ile her bir şehirdeki doğuş yerlerinin/ مطلع parçalarından birinin arasının kaç parça olduğunu bilmek üzerinedir.

Yirmi dokuzuncu bölüm, eğer istersen, her bir şehrin ve ülkenin hangi iklimde olduğunu bilmek üzerinedir.

Otuzuncu bölüm, eğer istersen, Ay'ın veya yıldızlardan/ كواكب birinin enlemini bilmek üzerinedir.

Otuz birinci bölüm, eğer istersen, her bir şehrin bölgesinin/ سمت yerinde, gökyüzünün ortasına bir hat çizmek üzerinedir.

Otuz ikinci bölüm, eğer istersen, gökyüzünün ortasından geçtikleri yerleri bildikten sonra, yıldızların/ كواكب enlemini ve boylamını bilmek üzerinedir.

Otuz üçüncü bölüm, eğer istersen, (gökyüzündeki) ejderhanın/ تنين başı ve kuyruğu ile (bunların) Güneş ve Ay gezegenleri/ فلكي ile karşılaşp karşılaşmadıklarını bilmek üzerinedir.

Otuz dördüncü bölüm, eğer istersen, su saatleriyle doğuş yerlerini/ مطالع bilmek üzerinedir.

Otuz beşinci bölüm, eğer istersen, içerisinde sâbit yıldızların/ كواكب bulunduğu gezegeninin/ الفلك mecrasını bilmek üzerinedir.

Otuz altıncı bölüm, eğer istersen, yıldızların/ كواكب doğuşunu ve batışını bilmek üzerinedir.

Otuz yedinci bölüm, eğer istersen, bir şehrin boylamını bilmek üzerinedir.

Otuz sekizinci bölüm, eğer istersen, şehirlerin boylamının parçalarını bilmek üzerinedir.

Otuz dokuzuncu bölüm, eğer istersen, cebir hesaplamalarında yayın bulunması/ استخراج القوس üzerinedir. İşte bunlar *Zâtü'l-Halak*'ın bölümleridir.

Zâtü's-Safâih kitabına gelince; (bu kitap) *Usturlâb*'dır ve işleyişinden, nasıl çalıştığından, sınırlarından, miktarlarından, hücrelerinin bileşiminden, levhalardan/ صفائح, akreplerinden/ عنكبوت, dayanaklarından/ عضادة, kantarlarından/ مقنطرة ve eğiminden bahsederek başlar ve bunları açıklar. (Daha sonra) iklim iklim (her bir iklimin) levhasını/ صفيحة, her bir iklimin enlem ve boylamını, yıldızların/ كواكب yerlerini ve saatlerini, doğan, batan ve eğimli olan, güneyli ve kuzeyli (olan yıldızları), Oğlak/ جدي (burcunun) başını, Yengeç/ سرطان (burcunun) başını, Koç/ حمل (burcunun) başını ve Terazi/ ميزان (burcunun) başını anlatır. Daha sonra ise işleyiştten bahseder.

Birinci bölüm, doğrulanıncaya kadar sınanması/ امتحان üzerinedir.

İkinci bölüm, dayanakların/ عضادة kenarlarının sınanması/ امتحان üzerinedir.

Üçüncü bölüm, gündüzden ne kadar saat geçtiği ve hangi burç olduğu ve (burcun) doğuş/ الطالع derecesini bilmek üzerinedir.

Dördüncü bölüm, geceden ne kadar saat geçtiği ve (burcun) doğuş/ الطالع derecesini bilmek üzerinedir.

Beşinci bölüm, burçlar ve derecelerine göre Güneş'in yerini bilmek üzerinedir.

Altıncı bölüm, hangi burçta ve derecede olduğuna göre, Ay'ın yerini ve yedi yıldızın/ كواكب nerede olduğunu bilmek üzerinedir.

Yedinci bölüm, Ay'ın enlemini bilmek üzerinedir.

Sekizinci bölüm, yedi iklimde 12 burcun doğuş yerlerini/ مطالع bilmek ve (her bir iklimdeki) burçları bilmek üzerinedir.

Dokuzuncu bölüm, doğrusal gezegen/ الفلك المستقيم için doğuş yeri/ مطالع kesitleri ve başka derecelerden her bir dereceye uğraması üzerinedir.

Onuncu bölüm, gece ve gündüz saatlerini, her bir zamanda ve her bir iklimde ne kadar olduğunu bilmek üzerinedir.

On birinci bölüm, sâbit yıldızlardan/ كواكب her birinin gündüz miktarını ve gezegende/ الفلك yıldızların/ كواكب doğuşundan batışına kadar geçen sürede meydana gelen şeyleri bilmek üzerinedir.

On ikinci bölüm, yıldızların/ كواكب enlemlerini ve boylamlarını bilmek üzerinedir.

On üçüncü bölüm, sâbit yıldızların/ كواكب zevâlini bilmek üzerinedir. Muhakkak ki onlar Ay senesine göre bir derece zevâl olur.

On dördüncü bölüm, ekvatorдан/ خط الاستواء burçların eğimi üzerinedir. (Bunlar) Koç ve Terazi dönenceleridir/ مدار.

On beşinci bölüm, kuzeye ve güneye daha yakın olan şehirler üzerinedir.

On altıncı bölüm, doğuya ve batıya daha yakın olan şehirler üzerinedir.

On yedinci bölüm, her bir iklimin enlemi üzerinedir.

On sekizinci bölüm, senin hangi iklimde olduğunu bilmek üzerinedir.

On dokuzuncu bölüm, (bulunduğun) iklimin enlemi ve hangi şehri istediğini öğrenmek üzerinedir.

Yirminci bölüm, yolların (mesafelerinin) ölçümü/ تقدير üzerinedir. (Bunlar) beş (farklı) yoldur. (Ayrıca) bu yolların mecralarının nasıl olduğu (üzerinedir.)

Bu şekilde her bir bölümü geniş bir biçimde açıklar ve gerekli olan bilgileri verir. İşte bunlar *Zâtü's- Safâih*'in bölümleridir.

Kânûn fi İlmi'n-Nücûm ve Hisâbuhâ kitabına, bölümlerine ve düzenine gelince; bu kitap yıldızlar/ النجوم üzerine en tamamlayıcı ve açıklayıcı olan kitaptır. (Kitap) içerisinde yıldızların/ كواكب döndüğü gökyüzünün dönüşü/ دور bahsiyle başlamaktadır.

Bölüm(lerden biri) yıldızların/ كواكب her gün seyrettikleri yol/ مسير bilgisi üzerinedir. (Kitapta) şöyle demektedir: “Güneş’in her gün seyrettiği yol/ مسير 59 dakikadır. Ay’ın zirve noktasının/ أوج seyrettiği yol/ مسير yedi dakikadır. (Aynı zamanda) Cevzeher olan ejderhanın/ تتين başının seyrettiği yol/ مسير üç dakikadır. Zühal’in seyrettiği yol/ مسير iki dakika, Müşteri’nin seyrettiği yol/ مسير beş dakika, Merih’in seyrettiği yol/ مسير 31 dakika, Zühre’nin seyrettiği yol/ مسير bir derece, 36 dakika, Utârid’in seyrettiği yol/ مسير dört derece beş dakika, Kalbü'l-Esed’in seyrettiği yol/ مسير altı saniyedir.

Bölüm(lerden bir diğeri) yıldızların merkezleri/ اوساط الكواكب takvimi ve düzeni üzerinedir. (Bunların) düzenlenmesi ancak merkezleri/ اوساط uyarınca söz konusudur.

Bölüm(lerden bir diğeri) tılsım sahiplerinin/ اصحاب الطاسمات beyanına göre, gezegenin/ الفلك çeyreklerinin/ ارباع harekete geçmesi üzerinedir. Muhakkak ki,

gezegenin/ الفلك çeyrekleri/ ارباع önden sekiz parça, arkadan sekiz parça (olarak) hareket eder. Her parça 1 derecedir ve her 80 yılda bir önde, (yine) her 80 yılda bir arkada (oluşur.)

Bölüm(lerden bir diğeri) Güneş'in eğimi, altı yıldızın/ كواكب enlemi, ekvatorдан/ خط الاستواء kuzeye ve güneye doğru uzaklaşmaları üzerinedir. Her bir yıldız/ كوكب için bir tablo ortaya konmuştur. Güneş'in eğimine gelince; (bu eylem) ekvatora/ خط الاستواء doğrudur. Yıldızların/ كواكب enleminin eğimi ise Güneş'in seyrettiği yoldan/ مسير uzaklaşmasıyla oluşur.

Bölüm(lerden bir diğeri) yedi yıldızın/ كواكب konumu, geri dönüşleri ve Zühal, Müşteri ve Merih ile Güneş'in arası 120 veya 240 derece olduğunda bunun nasıl oluştuğu üzerinedir. Utârid ve Zühre Güneş'ten uzaklaştıklarında, uzaklaşmaları en büyük (miktar)da olur. (Güneş'in) Zühre ile arası 46 derece, Utârid ile arası 23 derecedir.

Bölüm(lerden bir diğeri) Güneş ışınlarının altından yedi yıldızın/ كواكب doğuşu ve batışı ile önünde ve arkasında bulunanlar üzerinedir.

Bölüm(lerden bir diğeri) saatlerin takvimi ve düzeni ile düzeyli saatlerin/ المستوية düzeysiz saatlerden/ الساعات المعوجة çıkarılması üzerinedir.

Bölüm(lerden bir diğeri) şehirlerin enlem ve boylamı üzerinedir. Âlemin şehirleri yedi iklime bölmüş, her birinin enlem ve boylamını belirlemiş ve bunları “şehirlerin cetveli” olarak isimlendirilen bir cetvelle göstermiştir. (Bu bölümü) üçe ayırmıştır. İlk bölüm şehirlerin isimleri üzerinedir.

İkinci bölüm, her bir şehrin boylamı üzerinedir.

Üçüncü bölüm, her bir şehrin enlemi üzerinedir. Sapma/ انحراف, Oğlak (burcunun) başından itibaren ve Terazi (burcu) kuzeye doğrudur. Her bir iklimin enlemini yerleştirmiştir. Ortalama sapma/ انحراف, Koç burcunun başından itibaren ve Terazi (burcu) kuzeye doğrudur. (Bütün bunları) doğuş yeri/ مطالع cetvelinin başına sâbitledi. Âlemdeki şehirlerinden birinin enlemini (öğrenmek) istediğimizde (bunlar) şehirlerin isimlerinin (bulduğu yere) sâbitlenmiştir. Aksi takdirde, en yakın iklim hangisi ise onun enlemine bakılır. Şehrin enlemi hangi iklimin enlemine yakınsa, şehir o iklimden kabul edilir.

Bölüm(lerden bir diğeri) iklimlerin enlemi üzerinedir. Şunları söyledi: “Birinci (iklim), 16 derece 1 dakika, ikinci (iklim), 23 derece 11 dakika, üçüncüs (iklim) 30 derece 22 dakika, dördüncü (iklim) 36 derece, beşinci (iklim) 40 derece 56 dakika, altıncı (iklim) 45 derece 32 dakika, yedinci (iklim) 48 derece 32 dakikadır.

Bölüm(lerden bir diğeri) Ay'ın sapması/ انحراف üzerinedir *Berâkifis* olarak adlandırılır. İşte bu durumun “Rü'yetü'l-Kamer” olduğu bilgisini verdi. Buna göre Ay'ın iki farklı yeri vardır: (Bunlardan) biri “rü'yet”, diğeri “mu'tedile” yeridir.

Bölüm(lerden bir diğeri) Güneş'in Ay ile bir araya gelmesi ve karşılaşması, doğrulanıncaya kadar bunun nasıl hesaplandığı üzerinedir.

Bölüm(lerden bir diğeri) Ay tutulması ve çevresi üzerinedir.

Bölüm(lerden bir diğeri) Güneş tutulması ve bir araya gelme vaktinde nasıl hesaplandığı üzerinedir.

Bölüm(lerden bir diğeri) yıldızların/ كواكب doğuşu ve benzer şeyler üzerine olan tabloların düzeni üzerinedir.

Bölüm(lerden bir diğeri) (yıldızların) doğuş yerlerini ortaya koymanın düzeni üzerinedir ve 180 cetvel içermektedir.

s. 143

Bunların her birini şekillerle açıklamıştır.

Bu bölümün sonunda, hüküm sürmüş olan Yunan ve Rum hükümdarlarının isimlendirilmesi ve (hükümdarların) isimlerini açıklayacağız.

SONUÇ

Ya'kûbî'nin *Târih* adlı eserinin genel tarih türüne girdiğini belirtmiştik. Eserin ilk cildi gerçek anlamda bir dünya tarihi özellikleri göstermektedir. Bir yönüyle bir peygamberler tarihi niteliği taşırken, diğer yönüyle dönemin dünyasını anlatmaktadır. Burada konu edindiğimiz tıp ve felsefe bahisleri de bunun örnekleridir. Bu bahislerde dönemin tıp ve felsefesini anlama imkânı bulmaktayız. *Kitâbü'l-Fusûl*, *Tekaddümetü'l-Ma'rife*, *Ehviye ve'l-Ezmine ve'l-Miyâh ve'l-Emsâr*, *Ehviye ve'l-Buldân*, *Mâü's-Şaîr* ve *Erkân* içeriklerinden bahsettiği kitaplardan bir kısmıdır. Ayrıca Hipokrat, Câlînûs, Pisagor, Belînûs Neccâr ve Eflimûn kendilerinden bahsettiği kimi bilim adamlarıdır. Bize ulaşan bu kayıtlar sayesinde dönemin tıbbını ve felsefesini anlama ve yorumlama imkânı bulabilmekteyiz. Kanaatimizce, Ya'kûbî'nin eserinde tıp ve felsefe üzerine olan bilgileri kullanacak arkadaşlarımız, kolaylıkla bu bilgilere ulaşabilecektir.

KAYNAKÇA

AĞARI, Murat, "Irak ve Belh Coğrafya Ekolleri ve İlk Temsilcileri-İbn Hurdazbih, Ya'kûbî ve İstahrî", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S: 34, Erzurum 2007.

AĞARI, Murat, "Ya'kûbî'nin Tarih'inde Hindliler Bahsi", *Avrasya Beşeri Bilim Araştırmaları Dergisi*, Cilt/Sayı: 1-1 (2021), Karabük 2021, s. 44-59.

AYDIN, Cengiz- AYDIN, Gülseren, "Batlamyus", *DİA*, C: 5, s. 196

AYENGİN, Tevfik, "Rükün", *DİA*, C: 35, s. 286

- ÇAMYAR, Selahattin, *Ya 'kûbî ve Tarihçiliği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1998
- EMİROĞLU, İbrahim, "Safsata", *DİA*, C: 35, s. 483
- ERDEM, Sargon, "Apollonios, Tyanalı", *DİA*, C: 3, s. 240
- GÖKDOĞAN, Melek Dosay, "Pisagor", *DİA*, C: 34, s. 292
- SÜVEYSÎ, Muhammed, "Hendese", *DİA*, C: 17, s. 196
- KAÇAR, Mustafa-Atilla Bir, "Usturlap", *DİA*, C: 42, s. 195
- KAHYA, Esin, "Hipokrat", *DİA*, C: 18, s. 119
- KARADENİZ, Osman, "Heyûlâ", *DİA*, C: 17, s. 294
- KAYA, Mahmut, "Aristo", *DİA*, C: 3, s. 375
- KAYA, Mahmut, "Sokrat", *DİA*, C: 37, s. 352
- KUTLUER, İlhan, "Câlinûs", *DİA*, C: 7, s. 32
- KUTLUER, İlhan, "Cevher", *DİA*, C: 7, s. 450
- OLGUNER, Fahrettin, "Eflâtun", *DİA*, C: 10, s. 469
- TOPDEMİR, Hüseyin Gazi, "Öklid", *DİA*, C: 34, s. 24
- TÜRKER, Ömer, "TariF", *DİA*, C: 40, s. 28
- UNAT, Yavuz, "Semt", *DİA*, C: 36, s. 499.
- YA 'KUBÎ, *Târîhu 'l-Ya 'kûbî*, Dâru Sadr, Beyrut, ts.
- YAVUZ, Yusuf Şevki, "Araz", *DİA*, C: 3, s. 337